

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

M A G İ S T R A T U R A M Ə R K Ə Z İ

Əlyazma hüququnda

Mustafa Sabir Vüqar oğlu

**«Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin
yüksəldilməsinin dövlət mexanizmi və onun
təkmilləşdirilməsinin prioritetləri»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYA İŞİ

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Magistratura proqramının rəhbəri: i.e.n. İ.M.Mahmudov

Elmi rəhbər: i.f.d., baş müəllim M.M.Mürsəlov

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. M.A.Əhmədov

Bakı – 2017

Mündəricat

GİRİŞ	3
Fəsil 1: Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları	6
1.1 Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin tədqiqinin konseptual əsasları	6
1.2 Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin meyarları və rəqabət qabiliyyətinin indeksi	19
1.3 Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təminin dünya təcrübəsi və onun Azərbaycana tətbiq imkanları.....	31
Fəsil 2. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyinin GZİT təhlili və onun dəyərləndirilməsi	37
2.1 Azərbaycan milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin mövcud vəziyyətinin GZİT təhlili və 360 dərəcəli diaqnostikası.....	37
2.2 Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin tənzimlənməsinin normativ-hüquqi və qanunvericilik bazası	44
2.3 Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin qorunmasının rəqabətqabiliyyətlilik amili	51
Fəsil 3. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin başlıca istiqamətləri	64
3.1 Davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin prioritetləri.....	64
3.2 Rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri	70
Nəticə	74
Ədəbiyyat siyahısı	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra qısa müddətdə ölkənin sosial iqtisadi inkişafında və dünya təsərrüfat sisteminə integrasiyası prosesində böyük uğurlar əldə edilmiş, mahiyyət etibarı ilə iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli təşəkkül tapmışdır. Sözügedən modelin strateji istiqamətləri qismində bunları qeyd etmək olar: bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə əsaslanan sosial yönümlü-müstəqil milli iqtisadiyyat özünün bütün komponentləri ilə formalaşmışdır, əhalinin həyat səviyyəsi və rifahı nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlmişdir, təbii-iqtisadi, texniki-istehsal, elmi-texniki potensialın ölkənin təsərrüfat dövryyəsinə fəal cəlb olunması prosesi vüsətlənmişdir, Azərbaycanda elm, təhsil, maarif, səhiyyə, sosial-mədəni infrastruktur inkişaf etmişdir; ölkənin iqtisadi və milli təhlükəsizliyinin qorunması, suverenliyi və müdafiə qabiliyyətinin artması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına rəasional integrasiyasının təmin edilməsinə nail olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə başlanmasından 26 ilə yaxın bir vaxt keçmişdir və bu müddətdə mühüm sosial-siyasi və sosial iqtisadi nəticələr əldə olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında milli iqtisadiyyatın formalaşması xüsusiyyətləri, inkişaf təmayülləri və perspektivləri ilə əlaqədar mütəmadi olaraq iqtisadi ədəbiyyatlarda elmi fikirlər səslənmişdir.

Məlum olduğu kimi, rəqabət kateqoriyası bazar mexanizminin mühüm komponentlərindən biridir. Rəqabət bazar subyektlərinin bazarda daha əlverişli mövqe tutmaq, daha yüksək iqtisadi nəticələr əldə etmək uğrunda mübarizəsidir. Rəqabət inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi həyatında real təkanverici rola malik olmuşdur və bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi inkişafın başlıca şərtlərindən biri kimi çıxış edir. Rəqabət gedişində bazar iqtisadiyyatında iqtisadi sistemin əsas vəzifəsi maddi resurslardan effektiv istifadə edərək məsrəfləri minimuma endirmək və nəticədə mövcud tələbatları maksimum ödəməkdən ibarətdir.

İqtisadi və sosial baxımdan Azərbaycanın dünyanın inkişaf dinamikasında xüsusi mövqeyi inkar edilməzdir. Müasir dövrdə ölkəmizin beynəlxalq təsərrüfat sisteminə yönəldiyi sənaye sektorunun inkişaf etdirilməsi daha böyük əhəmiyyətə malikdir.

Həmçinin onu da demək lazımdır ki, ölkəmizin qarşısında duran, sərbəst bazar iqtisadiyyatına istiqamət almış iqtisadi transformasiyanın əhəmiyyəti vardır. Ancaq bazarın varlığı onun ideal fəaliyyətini göstərmir. Azad bazarın özünün qaydaları vardır. Beləliklə də, azad bazar mühitində ölkənin ən vacib vəzifəsi də ədalətli qaydalarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Həmin qaydalara riayət edilməsində nəzarət edilməlidir. Məşhur iqtisadçı Adam Smitin “görünməz əl” adlı nəzəri konsepsiyasında da bu əks olunmuşdur. Rəqabət şəraiti ancaq mövcud əsasları deyil, həmçinin bazar nümayəndələrinin rəsmi və qeyri-rəsmi davranışlarını birləşdirərək formalaşdırır. Əsas məqsəd ölkənin hazırdakı vəziyyətində rəqabət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaqdır.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi ölkəmizdə mövcud olan rəqabət şəraitinin əsas faktorlarının nədən ibarət olduğunu araşdırmaq, rəqabətqabiliyyətliliyin təmininin dünya təcrübəsinə əsasən öyrənmək, hazırki vəziyyəti təhlil etməkdən ibarətdir. Mövcud faktorların müəyyən edilməsi həm dövlət baxımından həm də, şirkətlər üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr işlənib hazırlanmış və yerinə yetirilmişdir:

-Rəqabət qabiliyyətinin indeks göstəricilərinin araşdırılması və hazırki vəziyyətinin müəyyən olunması;

-Azərbaycanın gələcək rəqabət imkanlarının arasdırılması və tədqiqi;

-Dünya təcrübələrinin araşdırılması və onun ölkəmizə tətbiq imkanlarının müəyyən edilməsi;

-Rəqabət qabiliyyətinin GZİT təhlili ilə mövcud vəziyyətinin araşdırılması;

Tədqiqatın predmet və obyektı: Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yaxşılaşdırılmasında dövlət mexanizmlərinin rolu.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, Vergilər və Maliyyə Nazirliklərinin məlumatları, Milli iqtisadiyyatın vəziyyəti haqqında beynəlxalq və ölkə səviyyəsində keçirilmiş konfrans mütəxəssislərinin çıxış və məruzələrindən, sosioloji tədqiqatların nəticələri və s. materiallardan istifadə edilmişdir.

İqtisad elminin klassiklərinin, Azərbaycanın və xarici ölkələrin müasir görkəmli alimlərinin milli iqtisadiyyat, o cümlədən rəqabətqabiliyyətlilik məsələləri haqqında nəzəriyyələri, elmi tədqiqatları, nəzəri və praktiki fikirləri, elmi əsərləri, inkişaf etmiş ölkələrin tədqiq edilən məsələlərə dair təcrübələri təşkil edir. Dissertasiya işi yerinə yetirilərkən tədqiqatın mövzusunə dair Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Strateji yol xəritəsinə, Respublika Prezidentinin fərman və sərəncamlarına, hökumətin qərarlarına istinad edilmişdir.

Tədqiqatın yerinə yetirilməsi prosesində müqayisə, analitik ümumiləşdirmə, sistemli təhlil, riyazi-statistik təhlil, anket tədqiqatı, qrafik və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi üçün sənaye, sahibkarlıq və başqa sektorlarda reallaşdırılan və nəzərdə tutulmuş layihələrin analizi və üstün cəhətləri verilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üçün sənaye, sahibkarlıq və başqa sektorlarda reallaşdırılan və nəzərdə tutulmuş layihələrin analizi aparılmışdır;
- rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması üçün olan tədbirlərin üstün cəhətləri verilmişdir. Həmçinin iqtisadi göstəricilər qeyd edilmiş və buna əsasən ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyi nəzərdən keçirilmişdir;
- iqtisadi nəzəriyyə və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsasında rəqabət qabiliyyətinin xüsusiyyətləri və onun ölkəmizə tətbiqi imkanları araşdırılmışdır;
- rəqabət qabiliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Ondən ibarətdir ki, onun əsas nəzəri müddəaları, nəticələri və irəli sürülən təkliflər, tövsiyələr azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətqabiliyyətliliyinin keyfiyyətə yüksəldilməsinə kömək edir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi: Dissertasiya giriş, üç fəsil, səkkiz paraqraf, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla səhifə təşkil edir.

Fəsil 1: Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin tədqiqinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1 Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin tədqiqinin konseptual əsasları

Milli iqtisadiyyatın inkişafının tədqiqində XIX əsrin ortalarından alman alimi F.List (1789-1846) diqqət yetirmişdir. Onun 1891-ci ildə Rusiyada nəşr edilmiş «Siyasi iqtisadın milli sistemi» əsəri klassik nəzəriyyənin tənqidi üçün empirik material rolunu oynamışdır. F.List göstərirdi ki, hər bir millət özünün iqtisadi inkişaf yoluna malikdir. Buna görə də heç bir universal iqtisadi nəzəriyyə ola bilməz. Klassik məktəb mövcud kapitalist təsərrüfatını normal və təbii hesab edirdilərsə, List iqtisadiyyata tarixi yanaşmanın zəruriliyini elan edirdi. List və onun ardıcılıları iqtisadi liberalizmi inkar edirdilər və ölkə istehsalçılarına dövlətin himayədarlıq etməsini tələb edirdilər.

Milli iqtisadiyyatın tədqiq edilməsi sonrakı inkişafını Q.Şmollerin (1838-1917) «Milli iqtisadiyyat haqqında ümumi təlimin 45 əsasları» əsərində tapmışdır. Öz tədqiqatında Şmoller milli iqtisadiyyatın strukturuna və fəaliyyət mexanizminə

analitik yanaşmağa çalışmışdır. O, bu fikirlə milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində coğrafi, etik, milli adət-ənənəyə, psixoloji və bioloji amillərin nəzərə alınmasını əsas götürmüşdür. Milli iqtisadiyyatın tədqiqi ilə V.Zombartda (1863-1941) məşğul olmuşdur. V.Zombart marksizim təliminin davamçısı kimi, uzunmüddət sosialist sisteminin elmi əsaslarını təbliğ etmişdir. Sonrakı dövrlərdə o, bu fikirdən uzaqlaşmış, milli psixologiyaya və milliyətçiliyə daha çox diqqət verməyə başlamışdır. V.Zombartın 1915-ci ildə çap olunmuş «Qəhrəmanlar və ticarətçilər» adlı kitabçası Avropa cəmiyyətində böyük səs-küyə səbəb olmuşdur. Belə ki, həmin kitabçada o, qəhrəmanlar kimi almanları, ticarətçilər kimi ingilisləri göstərmişdir.

İqtisadi inkişafın idarəsi və nizamla tənzimlənməsi şərqdə yaşamış alimlərin də fikirlərində qeyd edilmişdir. Qədim zamanlarda yaşamış dahi İbn Xəldun (1332-1406) Ərəbistanda, Tunisdə dünyaya gəlmişdir. Tarixi inkişafın dövriyyələşməsini ilk dəfə olaraq o qeyd etmişdir. İbn Xəldun bildirmişdir ki, tarixi inkişafın yolu «sadədən» - «sivilizasiyaya» doğru istiqamətlənmişdir. Həmçinin o, dövlətin idarə etməsi ilə iqtisadiyyat arasında əlaqə olduğunu deyərək bildirmişdir ki, ağıllı strategiyaya sahib olan dövlət kişiləri, dövlətin parçalanma səbəblərini iqtisadi problemlərin həllində görməlidirlər. Ölkəmizdə yazıb yaratmış başqa alimlərində iqtisadi baxışları vardır. İbn Xəldundan öncə Azərbaycanın böyük şairi Nizami Gəncəvinin (1141-1209) iqtisadi fikirləri mövcud idi. Nizaminin «bir çox əsərlərində iqtisadi fikir və ideyalar vardır. Məsələn, o istehsalə təbii bir proses olaraq yanaşırdı. Bununla belə o, istehlakın normal səviyyədə olmasını təklif edirdi, ifrat səviyyədə istehlakın əleyhinə idi.

Azərbaycanın böyük alimlərindən biri olan Nəsrəddin Tusi (1201-1274) «Maliyyə haqqında» və «Əxlaqi-Nasiri» əsərlərində iqtisadi fikirlər qeyd edilmişdir. Tusi, iqtisadiyyat elmi anlayışını «İctimaiyyət» kimi qəbul edərək yazmışdır – «Bu elm hamının xeyri üçün olan birlikdə əməyin inkişafı haqqında nəzəriyyədir. Həmin elmin obyektı ictimai əməklə vəhdət təşkil edən və beləliklə istehsalı ən yüksək şəkildə təşkil edən insanların qarşılıqlı münasibətləri sistemidir. Beləliklə, hər kəs bu elmi öyrənməlidir» [29səh.177]. Dahi mütəfəkkirin «Maliyyə haqqında» əsərində gəlirlərin mənbəyi və gəlirlərin xərclənməsi istiqamətləri haqqında bəhs edilmişdir. O

həmçinin bu əsərdə mal və sərvət yığmanın qanuni və qanunsuz yollarını araşdırmışdır. XIX əsrlərdə Azərbaycanda iqtisadi fikir söyləmiş alimlərdən H.Zərdabinin (1842-1907), M.F.Axundovun (1812-1878) adlarını qeyd etmək olar. M.F.Axundovun «Hacı Qara», «Aldanmış kəvakib» əsərlərində ictimai və iqtisadi fikirlər öz əksini tapmışdır. Məsələn, mütəfəkkir, Hacı Qaranın dili ilə demişdir ki, belə zamanədə qocaldıqca adamın cibi pulla çox olsa yaxşıdır. Bu sözlər onu bildirir ki, insan öz cavanlığından istifadə etməklə qocalığını təmin etməlidir.

Aydınır ki, dünya ölkələrinin özünə aid tarixi-iqtisadi inkişafı, öz milli adət-ənənəsi, iqlim şəraiti, təbii resursları, əhalinin tərkib müxtəliflikləri, psixoloji-sosial cəhətləri və s. vardır. Bunun üçün də onlarda milli iqtisadiyyatın inkişaf yönəri haqqında bir qayda, metodika vermək çətindir. Ancaq buna rəğmən milli iqtisadiyyatın tərkibini təşkil edən vəziyyətlərin təxmini də olsa təsnifatını vermək mümkündür:

- Milli iqtisadiyyat iqtisadi məkanca milli zəmində özünəməxsus təşkili formasıdır;
- Milli iqtisadiyyat nəzəriyyəsi ölkənin iqtisadi potensialını, məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsini, milli bazarı və ölkənin dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyini tədqiq edir;
- Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi forması və dərəcəsini, milli iqtisadi qaydanın yaranmasını əks etdirir;
- Milli psixologiya və ənənəvi davranışda cəmiyyət üzvlərinin məsuliyyətini müəyyənləşdirir;
- Özünəməxsus milli xüsusiyyətlərin toplandığı birinci dərəcəli sosial problemlərin həlli istiqamətlərini əks etdirir. Bu yuxarıda qeyd olunanlar, demək olar ki, milli iqtisadiyyatın yaradılmasının özəyini təşkil edirlər [16 səh 44-56].

Rəqabətqabiliyyətlilik termininin məqsədə uyğun şəkildə istifadə edilərək aid olduğu obyektləri müəyyənləşdirmək və tətbiq etmək üçün ilk öncə onun əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq lazımdır.

Nisbilik – Rəqabətqabiliyyətlilik bir obyektin göstəricilərinin digər rəqib obyektin göstəriciləri ilə müqayisəsi zamanı yaranır. Rəqiblərlə müqayisə etmədən

rəqabətqabiliyyətlik haqda hər hansısa yekun nəticəyə gəlmək mümkün deyil. Nisbilik hər hansısa müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinin arxasında dayanan rəqabət kontekstini formalaşdıran ən əsas xüsusiyyətdir. Məhz bu məqam rəqabətqabiliyyətliliyi effektivlik, məhsuldarlıq, keyfiyyət, inkişaf tempi və digər müəssisə daxili sahibkarlıq göstəricilərindən fərqləndirir.

Şərtlilik - Rəqabətqabiliyyətliliyin müəyyən məhsul qrupu üçün konkret bazarda və rəqiblərdən asılı olaraq formalaşdığını ifadə edir. Müxtəlif bazarlarda fəaliyyət göstərən müəssisələr rəqib hesab oluna bilməz çünki onların göstəricilərini müqayisə etmək üçün ortaq fəaliyyət sahəsi yoxdur.

Obyektivlik – Obyektivlik rəqabətqabiliyyətlik haqda subyektiv nəticələrin məcmusu deyil, hər hansısa müəssisənin və ya sahənin immanent, obyektiv xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Dinamiklik – Dinamiklik rəqabət qabiliyyətinin zamanla olan qarşılıqlı əlaqəsini bildirir. Bu özünü müəyyən zaman periodu üçün və ya konkret tarix üçün göstərə bilər.

Rəqabətin bütün növləri öz aralarında sıx əlaqədə olaraq beynəlxalq və daxili rəqabətin stimullaşmasında və formalaşmasında mühüm rol oynayır. Dövlətlərin də qarşısında dayanan ən əsas prioritet istiqamətlərdən birisi hər zaman bazarda rəqabətin harada zəif və güclü olduğunu müəyyənləşdirərək özünün rəqabət siyasətinə və qanunvericiliyinə müvafiq tənzimləmələri əlavə etməkdir. Bu da öz növbəsində bir çox iqtisadi və sosial problemlərin həllinə gətirib çıxaran mexanizmin yaranmasında əvəzsiz rol oynayır. Uzunmüddətli perspektivdə ölkənin həm daxili, 11 həm də xarici tələbatları ödəyərək sabit iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün yaradılan şərait yoxsulluqla mübarizədə ən effektiv mübarizə üsulu kimi qəbul olunur.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyəti dedikdə həm daxili, həm də xarici bazarlarda digər iştirakçılarla təqdim etdikləri zəngin çeşid və yüksək keyfiyyətli məhsul və ya xidmətlərlə kifayət qədər rəqabət qabiliyyətinə malik firmaların varlığı başa düşülür. Xarici bazarlara ixrac olunan məhsul və xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksək olması rəqabətqabiliyyətlik haqqında kifayət qədər məlumat versə də, eyni zamanda milli və xarici kapitalın integrasiya prosesi ilə

əlaqədar adaptasiya şərtləri də bir o qədər ciddi xarakterə malik olur. Bu istiqamətdə dövlətin iqtisadi mühiti yaxşılaşdırma funksiyaları qabarıq olaraq özünü büruzə verir ki, bu da ilk növbədə xarici kapitalın cəlb edilməsi məsələləri ortaya çıxarır. Rəqabət yeni bazarların tapılması və sahibkarlığın inkişafının ən əsas stimulverici qüvvəsi olduğundan iqtisadiyyatda istehsalın modernləşməsi, məşğulluğun təmini, xarici bazarlarda əlverişli mövqelərin tapılması və əldə olunması kimi məsələlərdə dövlətin bir çox prioritet problemlərinin həllində yaxından iştirak etdiyinə görə, dövlət də öz növbəsində özəl sektorunun inkişafına və genişlənməsinə maksimum dərəcədə şərait yaratmalıdır. Məhz bu kontekstdə cari və perspektiv rəqabət qabiliyyəti anlayışlarından bəhs etmək lazımdır. Belə ki, cari rəqabət qabiliyyəti hər hansısa müəssisənin və ya ümumilikdə iqtisadiyyatın bir il, rüb yaxud da ay ərzində keyfiyyət və kəmiyyət baxımından digər istehsalçılarla rəqabət etmək qabiliyyətini xarakterizə edir. Perspektiv rəqabət qabiliyyəti isə təqribən yaxın beş il ərzində xarici bazarlarda hər hansısa müəssisənin yaxud da ümumilikdə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin saxlanması və ya artırılması perspektivini ifadə edir. Cari və perspektiv rəqabətin artırılması dövlətin strateji məqsədləri arasında yer almalıdır. Bu 13 istiqamətdə bir neçə prosesi əhatə edən islahatların və optimizasiyanın icrası mütləqdir. Bu tədbirlərə dövlətin administrativ, hüquq və vergi, təhsil sisteminin, innovasiya infrastrukturunun, maliyyə bazarlarının yaxşılaşdırılması və ədalətli resurs bölgüsünün icrası kimi vacib tədbirlər aiddir.

Rəqabətə əsaslanan azad bazar mexanizmləri ilə çalışan iqtisadiyyatın quruculuğunda, təsərrüfat subyektləri arasında baş verən münasibətlərin tənzimlənməsində dövlətin operativ və konstruktiv mövqeyi əvəz olunmazdır. Hüquq və vergi sistemlərində olan çatışmazlıqlar olduqca güclü rəqabət azaldıcı nəticələrə səbəb olduğundan dövlətin tənzimləyici funksiyası ilə rəqabət arasında sıx münasibətlər yaranır.

Qeyd etmək lazımdır ki, sovet iqtisad ədəbiyyatlarında rəqabətqabiliyyətlilik probleminə bir qədər ehtiyatla yanaşırdılar. Bu kateqoriya bir qayda olaraq ixrac məhsulları ilə əlaqədar işlədilirdi və belə bir yanaşma sovet təsərrüfat sisteminin xarakteri ilə bağlı idi. Yəni sovet iqtisadi ədəbiyyatlarda rəqabətqabiliyyətlilik

problemi birinci növbədə dünya təsərrüfat sistemindəki rəqabətdə uğurun əldə olunması baxımından dərk olunurdu. Bütün bunlar göstərir ki, bu yanaşmada rəqabətcabiliyyətlik anlayışı ancaq xarici ticarət kateqoriyası kimi işlədilir. Rəqabətə davamlılığa nail olunması üçün isə ixrac edilən məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və maya dəyərinin aşağı salınması, həmin əmtəələrin xarici bazarlarda rəqabətə davamlılığının yüksəldilməsi yollarından biri kimi qiymətləndirilirdi [17 №311]. Belə bir yanaşma XX əsrin sonlarına qədər sovet və o, cümlədən Azərbaycan sovet iqtisadi fikrində də əsas mövqe kimi diqqəti cəlb edir.

XXI əsrin vacib məsələlərindən biri olan rəqabətcabiliyyətlik bütün ölkələrdə həm hökumətin, həm də sahibkarların nəzərində saxladığı əsas mövzulardandır. Rəqabətcabiliyyətlik məsələsinə ətraflı yanaşma, məsələnin yetəri qədər geniş olmasından qaynaqlanmışdır. Böyük mənada rəqabətcabiliyyətlik mübarizədə qazanmaq imkanı kimi başa düşülür. Bu cəhətdən, iqtisadi sahədə rəqabətcabiliyyətlik, mübarizənin subyektlərinə görə üstünlüklər əmələ gətirən cəhətlərə malik olmaqdır. Bu cür faktorlar fərqli təbiətli obyektlərə - məhsul tiplərinə, müəssisə və şirkətlərə, birlik və kompleksləri əmələ gətirən qruplara, mübarizədə subyekt şəklində iştirak edən müxtəlif ölkələr və ya onların regional, siyasi qruplaşmalarına daxil ola bilər [11 səh 27]. OECD ölkələrində rəqabət qabiliyyəti, beynəlxalq rəqabətə görə açıq olmaqla, firmaların, bölmələrin, ərazilərin və millətlərin fərqli şəkildə yuxarı səviyyədə gəlirlə təmin olunması qabiliyyəti kimi qəbul edilir [12 səh 30].

Beləliklə, həmin ölkənin iqtisadiyyatını rəqabət qabiliyyətli götürmək olar ki, orada təsərrüfat subyektləri sərbəst rəqabət şəklində dünya bazarının normalarına uyğun olan məhsul və xidmətlər buraxırlar. Həmçinin, rəqabətcabiliyyətliklə bağlı Prezident Komissiyasının məruzəsində bildirilir ki: “Ölkənin rəqabətcabiliyyətliliyi – sərbəst və qanuna uyğun bazar sistemində beynəlxalq bazarların normalarına cavab verən, beləliklə də əhalinin gəlirlərinin çoxalmasını təmin edən məhsul və xidmətlər istehsal etmək qabiliyyətidir”. Hazırki, vaxtda rəqabət qabiliyyətliliyi xalqın həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması cəhətdən dünya bazarlarında yaxşı fəaliyyət kimi müəyyənləşdirmək mümkündür.

Rəqabət latın sözü olub (concurrere) “toqquşma” mənasını verir. “Rəqabət” dedikdə - eyni bir nəticənin əldə edilməsində bir çox şəxslərin rəqabət fəaliyyəti anlaşılır. Azad rəqabət, fərdi şəxslərin və firmaların təsərrüfat fəaliyyətlərini nizamlayan və məhdudlaşdıran hüquqi sərhədlərin ümumiyyətlə olmaması başa düşülür. Bu cür sərbəstlik heç zaman mövcud olmayıb. Hal-hazırda mövcud da deyildir.

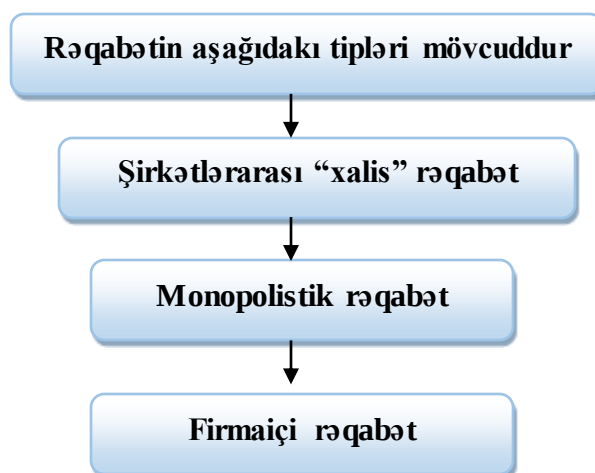
Azad rəqabət sistemi belə bir qaydadır ki, burada xüsusi sektor fəaliyyətinin hüquqi zəmini şəxsin azadlığına, xüsusi mülkiyyətə və satışın maddi və formal məzmununun aydınlaşdırılmasında dövlətin az müdaxiləsinə əsaslanır.

Rəqabət Amerika sərbəst sahibkarlıq strukturunun qopmaz tərkib hissəsi sayılır. Rəqabət hər zaman Amerika biznesi tarixinin öncəki vaxtlarından bəri dövlət tərəfindən dəyərləndirilmişdir. Hazırda Amerikada rəqabət şirkətlərinin böyüklüyündən və ixtisaslaşmasından asılı olmayaraq biznesin bütün sahələrində baş verir. Amerika normalarına əsasən rəqabət iki cür olur - xalis rəqabət və rəqabətdən ibarətdir.

Xalis rəqabət elə bölmələrdə müşahidə edilir ki, orada şirkətlərin çox hissəsi bənzər məhsulların istehsalatı ilə məşğul olurlar və ya xidmətlər göstərirlər, və hər firma şəxsi məhsulunu başqa sektorlara təzədən profiləşdirə bilirlər. Əsasən xalis rəqabətli bölmələrdə dövlət tərəfindən idarəetmə yoxdur.

Əgər bölmələrdə sayca məhdud firma fəaliyyətdədirsə, onda rəqabət fərqli istiqamətdə hərəkət edir və xarakterizə olunur. Rəqabətin bir neçə tipləri mövcuddur (Sxem 1.1.1).

Sxem 1.1.1 Rəqabətin tipləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Xalis rəqabət hesab edir ki, firmalar bazara çıxarkən bir-birləri ilə əlaqəli olmurlar və azad şəkildə alıcılar uğrunda mubarizə edirlər. Amerika praktikası göstərir ki, belə rəqabət fermerlər arasında kənd məhsulları bazarında görünür.

Amerikada rəqabət təcrübi şəkildə bir çox amillərin (dövlət idarə etməsi, şirkətlər arasında anlaşmalar və s.) təsiri olur.

Monopolist rəqabət isə firmalar arasında bazarların və yaxud da onun bəzi hissəsinin trest, sindikat, kartel və s. Formada qruplaşdırılması nəzərə alınır.

Firmaiçi rəqabət bir neçə böyük Amerika kompaniyalarında 20-ci illərdə ortaya çıxmışdır. Bu cür rəqabət formasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müxtəlif hissələr bir-birilə rəqabətdə olurlar [7 səh 76]. Belə rəqabət də məhsulun keyfiyyətinin artırılması, istehsal və marketinq xərclərinin azaldılması üzrə reallaşdırılır. Belə rəqabət fərqli zonaların maliyyə və mühasibat sənədlərinin fərqləndirilməsi ilə reallaşdırılır.

Funksional rəqabətdə isə, hər növ tələbatı fərqli yöntəmlərlə ödəmək olur. Həmin tələbatları ödəyən hər bir əmtəə, müvafiq olaraq, funksional rəqiblər hesab olunurlar.

Görünüş rəqabəti isə eyni cür məqsədirə uyğunlaşdırılan əmtəələrin bir-birlərindən böyük səviyyədə vacib parametrlərə əsasən seçilməsi sayəsində ortaya çıxır. Məsələn, eyni qrupa aid beş yerli minik nəqliyyatları fərqli güclərə sahib mühərrikləri ilə bir-birlərindən seçilir.

Predmet rəqabəti o zaman ortaya çıxır ki, şirkətlər əslində bənzər mallar istehsal edirlər, yalnız hazırlanma xüsusiyyətləri və ya eyni cür keyfiyyətə sahib olmaları ilə bir-birlərindən seçilir. Bu cür rəqabət əsasən şirkətlər arasındakı rəqabət sayılır. İqtisadi

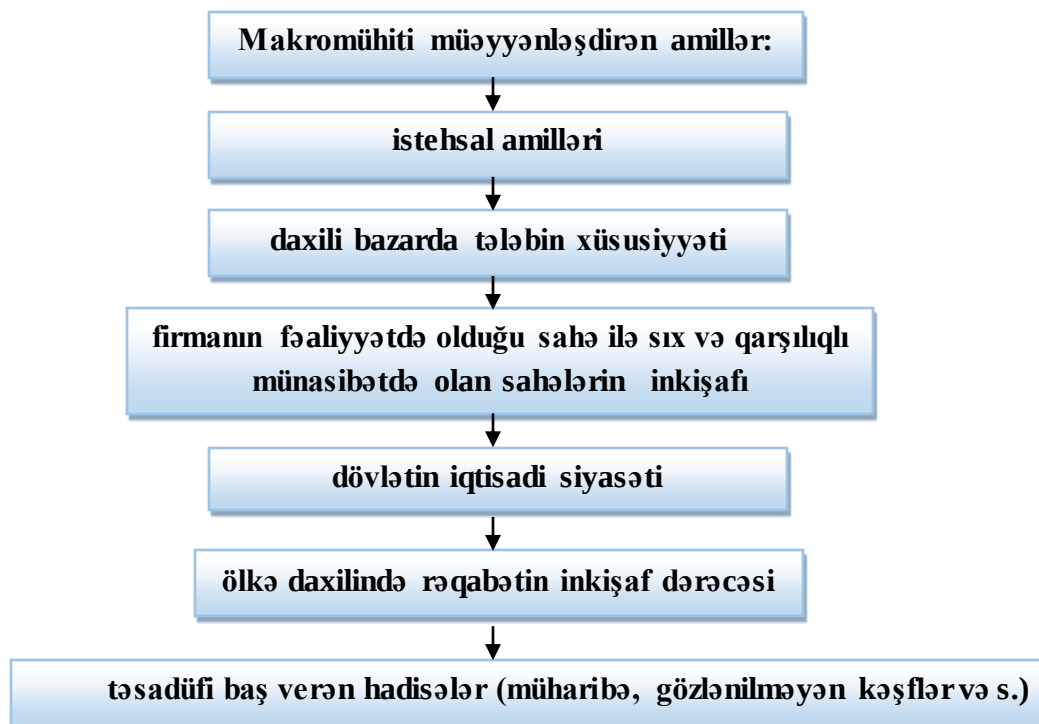
məlumatlarda rəqabəti onun yöntemlərinə əsasən iki yerə bölürlər: qiymət rəqabəti və qiymətsiz rəqabət.

Rəqabətin birinci yöntəmi Amerika biznesinin əvvəlki mərhələlərində ətraflı istifadə edilmişdir. Bu cür rəqabətdə öz xüsusiyyətlərinə əsasən identik olan mallar bazarda fərqli qiymətə satılırdı. Bu metod, əsasən malların rəqabət qabiliyyətlərini artırmağa görə lazım olurdu.

Rəqabətdə qazanmağın əsas meyarlarını aydınlaşdıraraq. Vacib meyarlar dedikdə, elə xüsusiyyətlər nəzərə alınır ki, onların düzgün qiymətləndirilməsi axır nəticədə strategiyanın düzgün seçilməsinə, müəssisənin bölmədəki və rəqabətdəki mövqeyinin artmasına səbəb olur. Belə xüsusiyyətlər isə, həm müəssisənin özünün göstəriciləri, həm də əks tərəf öncül müəssisələrin göstəriciləri ilə fərqləndirdikdə aydınlaşdırıla bilər. Belə faktorları bölmələrdən asılı olaraq fərqli şəkildə təyin etmək olur.

M.Porterin 1993-cü ildə təklif etdiyi konsepsiyada rəqabət qabiliyyətinə mikro, mezo və makro səviyyədə baxılmışdır. Porterin ölkənin iqtisadiyyatının yüzdən çox bölməsinin və alt bölməsinin tədqiqi sayəsində bu cür qərar gəlir ki, bu sahə və alt sahələrdə fəaliyyətdə olan yerli firmaların beynəlxalq rəqabət öncəliyi onlar üçün ölkələrində qurulan makromühitlə bağlıdır. Həmin makromühiti bir neçə müxtəlif amillər müəyyənləşdirir.

Sxem 1.1.2 Firmaların rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir edən makromühit

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bunlardan ilk dördü Porter tərəfindən determinantlar adlandırılmışdır. Ona görə, yuxarıdakı 6 vacib parametrlər şirkətlərin, sahələrin və dövlətlərin dünya bazarında rəqabət öndəliklərini aydınlaşdırır. Beləliklə, rəqabət üstünlüyünün ortaya çıxmasına kömək edən və ya mane törədən həmin determinantların ayrı-ayrılıqda hər biri özündə fərqli komponentləri birləşdirir.

İstehsal amilləri ilə təmin olunma, Porterin yaratdığı nəzəriyyəyə əsasən, (Cədvəl 1.1.1) rəqabətqabiliyyətliliyin ilk amilidir. Uğurlu rəqabət sürdürmək üçün vacib olan istehsal amilləri qədər lazımlı təbii resurslar, insan resursları, elmi güc və elmi-texniki işlər, maliyyə ehtiyatları və infrastruktura bütöv formada nəzər yetirilir.

- Məhsuldarlıq: Məhsuldarlığın artırılması əhali gəlirlərinin davamlı artımının ilkin şərti sayılır;

- Qiymət rəqabətqabiliyyətliliyi: qiymət rəqabətqabiliyyətliliyi (xüsusilə, real mübadilə məzənnəsi nəzərə alınmaqla qiymətləndirilən) ölkənin beynəlxalq bazarda rəqabət mübarizəsi aparma və bununla iş yerlərinin açılması qabiliyyətinə təsir edən amillərdən biri sayılır;

Cədvəl 1.1.1 Rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin xarakteristikası

RƏQABƏT QABİLİYYƏTLİLİK SƏVİYYƏSİ	RƏQABƏTQABİLİYYƏT LİLİYİN OBYEKTİ YAXUD SUBYEKTİ	RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİN BƏZİ AMİLLƏRİ
Məhsul	Mallar (iş,xidmətlər)	▪ Məhsulun keyfiyyəti, müvafiq norma və standartlara uyğunluğu ▪ Qiymət ▪ İstehlakçı tələbinə uyğunluğu
Mikro səviyyə	Müəssisələr	▪ Məhsulun müqayisəli rəqabətqabiliyyətliliyi ▪ İstehsal fəaliyyətinin effektivliyi ▪ Fəaliyyətin maliyyə göstəriciləri ▪ Məhsulun bazarda satışının və təşkilinin effektivliyi və onun payı
Mezo səviyyə	Müəssisə birlikləri, sahələr	▪ Sahənin daxili strukturu ▪ Xarici mühitin təsiri ▪ Sahənin strukturuna daxil olan ayrı-ayrı elementlərin rəqabətqabiliyyətliliyi ▪ Sistemin elementləri arasında qarşılıqlı təsir
Makro səviyyə	Bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatı	▪ İnvestisiya mühiti ▪ Elmi-texniki inkişaf səviyyəsi ▪ Sənayenin və bütövlükdə iqtisadiyyat sahələrinin rəqabətqabiliyyətliliyi

Mənbə:Ж. Вальтер, (2004)

-İnnovasiya fəaliyyəti və texnoloji ixtisaslaşma: İnnovasiya fəaliyyəti yüksək artım sektorlarında beynəlxalq ixtisaslaşmaya və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə doğru aparan proseslərin inkişafına kömək etməklə yeni ideya və texnologiyaları formalaşdırır[43];

-İnvestisiya cəlbəediciliyi: Əlverişli investisiya mühiti məhsuldarlığa və innovasiya fəaliyyətinə həlledici təsir göstərir.

Sözün geniş mənasında rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə o başa düşülür ki, hər hansı təsərrüfat subyekti öz məhsuluna olan tələbi digərlərindən daha yaxşı ödəyir və bunun hesabına uzun müddət çiçəklənir və inkişaf edir. Bütün milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi barədə analogi olaraq fikir yürütmək olar.

Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin səviyyəsi ümumi milli məhsulun hər vahidinin istehsalına xərclənən resursların həcmi ilə müəyyən olunur. Bu isə ölkədə milli və regional rəqabət üstünlüklərinin mövcudluğundan asılıdır.

Rəqabət üstünlüklərinin milli determinantları ölkənin bütün iqtisadi agentlərinin fəaliyyəti üçün şərtləri, regional determinantlar isə ölkənin müəyyən regionlarının özünəməxsus şəraitini formalaşdırır.

Rəqabət qabiliyyətliliyi potensialı, yəni daxili və xarici bazarlarda digər ölkələrlə rəqabət imkanları müvafiq sahəvi bazarlarda yerli məhsulların (əmtəə və xidmətlərin) üstünlük təşkil etməsi ilə xarakterizə olunur. Bu potensial Rusiyanın milli iqtisadiyyatının müxtəlif sahələri üçün fərqlidir.

Daxili bazarda tələbin quruluşu, həmin tələbin miqdarı və artım cəhətləri, eynilə də xarici bazarlardakı uyğun tələb rəqabətcabiliyyətliliyə təsir edən ikinci amildir. Rəqabətcabiliyyətliliyə təsir edən sonrakı amil yaxın və dəstəkləyən bölmələrin varlığı və inkişaf dərəcəsidir. Bu cür bölmələr kimi xammal təminatından tutmuş hazır məhsul istehsalçılarınadək texnoloji zəncirin fərqli xüsusiyyətlərini içində birləşdirən integrasiya edilmiş formalar nəzərdə saxlanılır. Rəqabətcabiliyyətinə təsir edən dördüncü amil firmaların istiqamətinə, formasına və onların rəqabət mühitlərinin faktorlarına əsasən müəyyən edilir. Belə ki, firmanın tənzimlənməsi və əmələ gəlməsi prosesini ayırd edən vəziyyət və daxili bazarda rəqabətin xüsusiyyəti rəqabət öncəliklərinə təsir edən faktorlardandır.

Müəssisələr və firmalar öz fəaliyyətlərini beynəlxalq bazarlara çıxarırlar. Beynəlxalq bazara çıxmaq fərqli səbəblərdən irəli gəlir. Belə səbəblərdən biri yeni bazarları axtarmaq, daxili rəqabətə dayana bilməmək, daha münasib əmək resurslarından istifadə etmək vəs aiddir. Faktorların nə olmasına baxmayaraq, xarici bazarlarda **firmalar** xarici dövlətin bir neçə tələblərini əhatə edir. Bunlara xərclərin fərqli dəyişə bilməsini, valyuta kurslarının müxtəlif olması, o dövlətin ticarət strategiyası və beynəlxalq rəqabətin özünə məxsus cəhətlərini daxil etmək olar.

Bunları ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək:

1) Fərqli ölkələrdə xərclərin dəyişməsi. Hər dövlətdə əmək haqqı səviyyəsi, əmək məhsuldarlığı, inflyasiya dinamikası, qanunvericilik, fərqli olduğundan çəkilən xərclərdə başqa olur. Qeyd edilən amillərin ucuz olduğu yerlərdə istehsalı daha rahat və aşağı xərclə yaratmaq olur. Əmək qüvvəsi ucuz olan yerlərə Tayvanı, Meksikanı, Brazilyanı misal çəkmək olar.

2) Müxtəlif yerlərdə valyuta kurslarının mütəmadi olaraq çevrilməsi. Valyuta kursları vacib faktor kimi xərclərə və gəlirlərə təsiri olur. Bir çox valyuta kursları bir il içində 20-40%-ə kimi dəyişir. Belə dəyişim şirkətlərin bir çoxunun gəlirlərini qaldırsa da, bəzilərini müflisləşdirir.

3) Ölkənin xarici ticarət strategiyası. Ölkə özünün milli iqtisadiyyatını mühafizə etmək üçün gömrük, vergi və s. bölmələrdə çoxlu dəyişiklik edib, daxili bazarında öz məhsullarına sərfəli mühit yarada bilər. Başqa cür import mallarla ölkənin tələbatlarını qarşılamaq məqsədi ilə daha münbit mühit əmələ gətirib onları canlandıra bilər. Birdə hazır məhsulların ölkədən çıxarılmasına və gətirilməsinə icazə dövlətin səlahiyyətlərindədir.

Rəqabət ölkələrarası və milli olaraq iki cür olur. Dövlətlərarası rəqabətdə hər bir məhsul üzrə dünya bazarında udmaq, dahada çox hazır olmayan aralıq məhsul satmaq və ya hər hansı bir məhsulun inhisar istehsalçısına dönmək rəqabət törədir.

Qlobal rəqabətdəki, rəqabətin müddəaları hər bir milli bazar üzrə bir-biri ilə bağlıdır. Ona görə, bu cür vəziyyətdə vahid dövlətlərarası və qlobal bazar vardır. Qlobal rəqabətin bazardakı gücü fərqli ölkələrdən əldə etdiyi rəqabət öncəliklərinin cəmi ilə eyni istiqamətdədir. Bu cür rəqabətə avtomobil, televizor və başqa kommersiya xidmətinə görə istehsal edilmiş təyyarələr istehsalında qarşıya çıxır.

1.2 Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin meyarları və rəqabət qabiliyyətinin indeksi

Dünya İqtisadi Forumun (DİF) indeks göstəricilərinin hazırkı dinamikaşı ölkəmizin iqtisadiyyatına görə hazırkı rəqabət öncəliklərinin qorunmasının vacib olduğunu bildirir. Üstün texnologiyalara dayanan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi mexanizmləri bundan da böyük üstünlüklərə keçmək və beləliklə milli mühafizəmizin təmininə görə əldə olan hər bir imkanı dəyərləndirmək barədə danışmağa imkan verir. Beləliklə, Dünya İqtisadi Forumun reytinglərinin təhlilindən bilinir ki, bunu ancaq uğurlu makroiqtisadi nəticələrə görə etmək alınmayacaq. Ölkəmizin yeni iqtisadiyyatının keyfiyyətli üstünlüyü ilə hər bir növbəti addımda daha da böyük qüvvə tələb olunur və beləliklə ümumi rəqabətqabiliyyətliliyinə təsir göstərən hər bir faktorların ancaq nizamlı və kompleks düzəldilməsi bu nailiyyətin səbəbi ola bilər.

Azərbaycanda iqtisadiyyatda dövlətin rolu, ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq demək olar ki, sıfıra bərabər idi. Belə hesab edilirdi ki, bazar özü hər şeyi yerinə qoyacaq və dövlət iqtisadiyyatdan getməlidir. Yalnız 90-cı illərin ortalarında, prezident Heydər Əliyevin iqtisadiyyatın islahatlaşdırılması prosesi zamanı aydın oldu ki, sabit iqtisadi islahatlar, xüsusilə də texnoloji inkişaf səmərəli maliyyə institutları, güclü dövlət olmadan mümkün deyildir. 90-cı illərin sonunda dünya maliyyə institutları, xüsusilə Dünya Bankı da bu qərara gəldi [5]. Bu bank dünya üzrə öz layihələri üçün vəziyyətin fəlakətliyini nəzərə alaraq dövlətin iqtisadiyyatda

rolunun artması barədə signal verdi. Məlumdur ki, daxili resursların çatışmadığı halda iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlət siyasəti investisiya qoyuluşu probleminin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir və işgüzar fəallığın canlanması üzrə makro və mikro iqtisadi tədbirlər kontekstində nəzərdən keçirilir. Aydınır ki, iri dövlətlər daha çox investisiya cəlb edə bilər. Kapitalın yerləşdirilməsi zamanı bazarın ölçüsü və artımı iki başlıca amil kimi nəzərdən keçirilir. Lakin xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əlverişli investisiya mühiti, institusional əsaslar, əməyin və infrastrukturun keyfiyyəti, siyasi sabitlik və dəqiq stimullaşdırıcı iqtisadi artım siyasəti kimi rəqabət üstünlüklərinə malik olan bütün ölkələr investisiyalar cəlb edilməsi üzrə rəqabət apara bilər. Bunlarla yanaşı, indiki dövrdə cəlb olunan xarici investisiyaların rolunu qəbul edərkən onların mənfi nəticələrini də nəzərə almaq və daxili yığım mənbələrinə böyük diqqət yetirmək lazımdır və bu məsələdə birmənalı qiymət ola bilməz. 1998-ci il böhranından dərhal sonra Harvardda biznes məktəbinin professoru, Dünya İqtisadi Forumun (DİF) Qlobal Rəqabətqabiliyyətliliyi İndeksinin (Global Competitiveness Index) hesablanması metodologiyasının banisi Maykl Porter xəbərdarlıq edirdi ki, xarici investisiyalar heç də avtomatik olaraq iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi problemlərinin hamısını həll etmir və xarici mənbələrlə müqayisədə milli mənbələrin də prioritetini vurğulayırdı. Xarici kapitalın iri axınları, əgər bu axınlar müəyyən edilmiş valyuta kursunun saxlanması ilə stimullaşdırılırsa, bu zaman ciddi problemlər doğura bilər.

DİF-nin Qlobal Rəqabət İndeksi 2016-2017-ci illərdə Azərbaycanda bütün istiqamətlər üzrə güclü inkişaf müşahidə olunduğunu, ölkənin nəhəng sıçrayışla dünya ölkələri arasında layiqli yer tutduğunu göstərir.

Rəqabətqabiliyyətliliyin aşkar edilməsi məqsədi ilə 12 göstəricidən istifadə olunur. Həmən göstəricilərə institusional, infrastruktur, makroiqtisadi sabitlik, genetik sağlamlıq, baza təhsil, ali təhsil və ya peşə təhsili, əmtəə və xidmətlər bazarının keyfiyyətliliyi, əmək bazarının səmərəliliyi, maliyyə bazarının tərəqqisi, texnoloji dərəcə, daxili bazarın ölçüsü, firmaların rəqabət qabiliyyəti və innovasiya potensialları aiddir.

Birinci əsas kimi institusional qurumlar nəzərə alınır. Bu istiqamət hökumətin, hüquqi şəxslərin fəaliyyəti, onların əldə etdiyi gəlir və ölkənin inkişafında rolu qiymətləndirilir. İnstitusional əsasın rəqabətə davamlılığının artırılmasına və inkişafa böyük təsiri var. Gəlirlərin paylaşdırılması, inkişaf strategiyasının və siyasətinin icrası, həmçinin sərmayə qoyuluşu, istehsalın təşkilində institusional əsas mühüm rol oynayır. Aşağıdakı Cədvəl 1.2.1 göstərir ki, Azərbaycan institusional əsas üzrə dünya ölkələri arasında 48-ci yer tutur və MDB məkanında ikinci yerdədir. Hesabatda 138 ölkənin indeksi hesablanmışdır.

Cədvəl 1.2.1 İnstitusional qurumlar

	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	48	4.23
ERMƏNİSTAN	66	3.99
QAZAXISTAN	49	4.23
MOLDOVA	128	3.09
RUSİYA	88	3.63
TACİKİSTAN	41	4.41
UKRAYNA	129	3.05
LATVİYA	64	4.00
ÜMUMİ ÖLKƏLƏRİN SAYI	138	

Mənbə:The Global Competitiveness Report 2016–2017

Makroiqtisadi mühitin sabitliyi sahibkarlıq üçün çox vacibdir və ümumilikdə ölkənin rəqabətə davamlılığı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu göstərici üzrə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 39-cu yer tutaraq, əksər MDB ölkələrini geridə qoyub (Cədvəl 1.2.2)

Cədvəl 1.2.2 Makroiqtisadi sabitlik 2016-2017-ci illər

	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	39	5.24

ERMƏNİSTAN	88	4.31
QAZAXISTAN	69	4.65
MOLDOVA	100	4.14
RUSİYA	91	4.30
TACİKİSTAN	89	4.31
UKRAYNA	128	3.17
LATVİYA	24	5.56

Mənbə:The Global Competitiveness Report 2016–2017

Hesabatda infrastrukturun yeniləşdirilməsi, inkişafı mühüm amil kimi nəzərə alınmışdır. İnfrastrukturun mövcudluğu iqtisadiyyatın səmərəliliyi üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir. Yüksək səviyyəli infrastruktur bölgələrin integrasiyasını gücləndirir, bir neçə regionun və ya bir ölkənin bazarlarının digər ölkələrin bazarı ilə integrasiyasına güclü təkan verir. Bu istiqamət üzrə 2016-2017-ci illərdə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 55-ci yeri tutur və MDB məkanında üçüncüdür. Cədvəl 1.2.3-dən görüldüyü kimi 4,30 balla qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 1.2.3 İnfrastruktur 2016-2017-ci illər

	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	55	4.30
ERMƏNİSTAN	82	3.77
QAZAXISTAN	63	4.19
MOLDOVA	86	3.64
RUSİYA	35	4.87
TACİKİSTAN	103	3.20
UKRAYNA	75	3.93
LATVİYA	51	4.38

Mənbə:The Global Competitiveness Report 2016–2017

Dördüncü əsas sağlamlıq və ibtidai təhsildir. Sağlam işçi qüvvəsi ölkənin rəqabətə davamlılığı və səmərəliliyi üçün vacibdir. Sağlamlığı zəif olan işçi bütün

potensialı ilə işləyə bilmir və daha az produktivdir. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 75-ci yeri tutur. Lakin nəzərə alsaq ki, son illər bu sahəyə diqqət gücləndirilib və məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanıb, yaxın gələcəkdə vəziyyətin dəyişəcəyi şübhəsizdir.

Ali təhsil və təlim beşinci əsas kimi götürülür. Məlumdur ki, istehsal prosesinin və istehsal məhsulunun keyfiyyətini artırmaq istəyən iqtisadiyyat üçün mükəmməl yüksək ixtisaslı kadrlar çox vacibdir. Xüsusilə müasir qloballaşan iqtisadiyyat hər an dəyişən mühitə uyğunlaşa bilmək qabiliyyətinə malik, yüksək təhsil almış işçi resursunun olmasını tələb edir. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 78-ci, MDB məkanında isə 4-cü sıradadır (Cədvəl 1.2.4)

Cədvəl 1.2.4 Sağlamlıq, İbtidai təhsil, Ali təhsil 2016-2017-ci illər

	SAĞLAMLIQ VƏ BAZA TƏHSİL		ALI TƏHSİL	
	YER	BAL	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	75	5.65	71	4.38
ERMƏNİSTAN	93	5.41	78	4.16
QAZAXISTAN	94	5.41	57	4.62
MOLDOVA	95	5.39	91	4.04
RUSİYA	62	5.92	32	5.09
TACİKİSTAN	70	5.71	75	4.28
UKRAYNA	54	5.95	33	5.08
LATVİYA	42	6.16	39	5.01

Mənbə:The Global Competitiveness Report 2016–2017

İşçi bazarının effektivliyi (produktivliyi) və çevikliyi işçilərin iqtisadi prosesdə maksimum dərəcədə “istifadə” olunmasını təmin edir. Produktiv iqtisadiyyatı olan ölkədə işçilər düzgün şəkildə yerləşdirilir və lazımı stimullarla həvəsləndirilir ki, öz işlərində daha çox səy göstərsinlər. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 26-cıdır.

Sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi əmtəə və xidmətlərin istehsalı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu da öz növbəsində məhsuldarlığın, ölkənin rəqabətə davamlılığının

artmasına təsir edir. Sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi ölkədə sahibkarlar şəbəkəsinin səviyyəsini, həmçinin ayrı-ayrı sahibkarın fəaliyyəti və strategiyasını əhatə edir. Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycan bu göstəriciyə görə dünya ölkələri arasında 73-cü, MDB məkanında isə birinci yeri tutur. (Cədvəl 1.2.5)

Cədvəl 1.2.5 Əmək bazarının səmərəliliyi, Əmtəə və xidmətlər bazarının keyfiyyətliliyi 2016-2017-ci illər

	ƏMƏK BAZARI		ƏMTƏƏ VƏ XİDMƏTLƏR BAZARININ	
	YER	BAL	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	26	4.77	50	4.49
ERMƏNİSTAN	55	4.40	45	4.59
QAZAXISTAN	20	4.81	62	4.39
MOLDOVA	91	3.99	107	3.99
RUSİYA	49	4.43	87	4.19
TACİKİSTAN	33	4.59	71	4.31
UKRAYNA	73	4.23	108	3.98
LATVİYA	34	4.57	49	4.52

Mənbə:The Global Competitiveness Report 2016–2017

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ölkədə effektiv maliyyə sektoru mövcuddur. Təbii ki, bu da maliyyə bazarının genişlənməsi, uğurlu büdcə siyasəti ilə bağlıdır. Belə halda vətəndaşlar maddi resurslardan səmərəli istifadə edə bilirlər. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan Rəqabət İndeksinə görə dünya ölkələri arasında 26-cı yerdədir (Cədvəl 1.2.6).

Cədvəl 1.2.6 Maliyyə sektoru 2016-2017-ci illər

	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	90	3.68
ERMƏNİSTAN	97	3.55
QAZAXISTAN	104	3.50
MOLDOVA	129	2.96
RUSİYA	108	3.43
TACİKİSTAN	105	3.49
UKRAYNA	130	2.95
LATVİYA	52	4.19

Mənbə:The Global Competitiveness Report 2016–2017

Texniki hazırlıq əsası iqtisadiyyatın produktivliyini artırmaq üçün yeni Texnologiyaları tez qavramaq qabiliyyətini qiymətləndirir. Bu çox mühüm istiqamətdir, çünki bu sahədə olan fərqlər ölkələr arasında produktivliyin müxtəlifliyinin göstiricisidir. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 55-cidir

Rəqabətə davamlılığın əsaslarından biri də texniki innovasiyalardır. Baxmayaraq ki, institusional inkişaf, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, makroiqtisadi sabitliyin artırılması və ya insan potensialının yaxşılaşdırılması əhəmiyyətli iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün yetərlidir. Azərbaycan bu göstəriciyə görə dünya ölkələri arasında 49-cu sırada bərqərar olmuşdur. (Cədvəl 1.2.7).

Cədvəl 1.2.7 Texnoloji tərəqqi və İnnovasiya potensialı 2016-2017-ci illər

	TEXNOLOJİ DƏRƏCƏ		INNOVASIYA POTENSIALI	
	YER	BAL	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	55	4.52	49	3.83
ERMƏNİSTAN	71	4.01	81	3.48
QAZAXISTAN	56	4.43	76	3.51
MOLDOVA	58	4.40	-	-
RUSİYA	62	4.30	66	3.62
TACİKİSTAN	114	2.84	60	3.71
UKRAYNA	85	3.58	-	-
LATVİYA	34	5.20	58	3.71

Bazarın həcmi istehsalın gücünə təsir göstərir, çünki geniş bazarlarda şirkətlər iqtisadiyyatın maksimum imkanlarından istifadə edir. Ənənəvi olaraq, şirkətlərin fəaliyyət göstərdiyi bazarlar onların yerləşdiyi ölkələrin sərhədləri ilə məhdudlaşır. Qloballaşma dövründə beynəlxalq bazarlar daxili bazarların əvəzləyicisi rolunu oynamağa başlayıb, bu xüsusilə kiçik ölkələrə daha çox aiddir. Bu göstəriciyə görə Azərbaycan dünya ölkələri arasında 63-cü sıradadır. (Cədvəl 1.2.8)

Cədvəl 1.2.8 Daxili bazarın ölçüsü 2016-2017-ci illər

	YER	BAL
AZƏRBAYCAN	63	3.89
ERMƏNİSTAN	120	2.68
QAZAXISTAN	45	4.47
MOLDOVA	124	2.56
RUSİYA	6	5.90
TACİKİSTAN	122	2.59
UKRAYNA	47	4.40
LATVİYA	96	3.15

Ölkəmiz 2016-2017-ci ilin «Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2016-2017» hesabatında hər bir göstərici üzrə müsbət nəticələrə nail olmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatı bu indeksə görə, MDB ölkələri içində birinci yerdədir. Respublikamızın reytingdə tutduğu yerin irəliləməsi ölkə rəhbərliyinin yürütdüyü güclü sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsidir. Ölkəmiz axır illərdə iqtisadi və sosial bölmələrin inkişafında böyük nailiyyətlər əldə edib. Respublikada ümumi daxili məhsul təxminən üç dəfə artıb. Eyni ilə əmək bazarının səmərəliliyi, texnoloji səviyyə, maliyyə bazarının inkişafı göstəriciləri üzrə də Azərbaycanın tutduğu mövqe yaxşılaşmışdır. Hal-

hazırda reallaşdırılan «Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış» İnkişaf Konsepsiyasında rəqabət qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi başlıca prioritetlərindən biridir.

Rəhbərimiz İham Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasət sayəsində son illərdə Respublikamız müasir inkişaf səviyyəsinə addım atmışdır. Həmçinin iqtisadiyyatın daimi irəliləyişi təmin olunmuş, respublikamız daha da möhkəmlənmiş, əhəlinin sosial rifahı artmış, Azərbaycan beynəlxalq səviyyəli böyük layihələrin səbəbkarına və başlıca iştirakçısına, dünya üzrə nüfuzu hər gün çox alan ölkəyə çevrilmişdir. Əldə olunmuş nailiyyətlər statistik məlumatlarda da öz sübutunu tapır. Beləliklə, 10 il içində ÜDM 3,2 dəfə, qeyri-neft sektoru üzrə 2,6 dəfə, həmçinin informasiya və rabitə üzrə 8,2 dəfə, tikinti üzrə 4,7 dəfə, nəqliyyat 2,5 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,5 dəfə, turizm 10,6 dəfə, dövlətin büdcə gəlirləri 16 dəfə, investisiyalar 6,5 dəfə, xarici ticarət balansı 6,6 dəfə, ixrac 9,3 dəfəyə qədər çoxalmış, strateji valyuta ehtiyatları 31,3 dəfə çoxalaraq 50 milyard dolları keçmişdir. Bu vaxt ərzində əhəlinin gəlirləri 6,5 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 5,5 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 8,4 dəfə azalaraq 5,3%-ə, işsizliyin dərəcəsi isə 2 dəfə azalaraq 5%-ə düşmüşdür.

Bu cür uğurların qazanılmasında xüsusəndə ölkəmizin bölgələrinin inkişafının müasir keyfiyyət səviyyəsinə qalxmasında regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar dövlət proqramlarının müsbət şəkildə yerinə yetirilməsi böyük mənə kəsb etmişdir. Prosesə kompleks şəkildə yanaşmanı və ünvanlılığı özündə əhatə edən 2004–2008-ci və 2009–2013-cü illərə aid olan dövlət proqramları regionların hazırki potensialından uğurlu istifadə etməklə bölgələrin daimi olaraq sosial-iqtisadi inkişafına gətirib çıxarmışdır. Həmçinin, yeni

infrastruktur və sosial xidmətlərlə təmin edilmə səviyyəsinin yüksəldilməsinə, ən vaciblisi isə əhəlinin sosial rifahının biraz da çoxalmasına səbəb olmuşdur. Dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsi ölkənin bölgələrinin sosial-iqtisadi görünüşünü ümumiyyətlə dəyişmiş, əhəlinin əmək fəaliyyəti daha da çoxalmış, sahibkarlığın güclü irəliləyişini təmin etmişdir. Axır 10 il müddətində bölgələrdə 56 minə qədər müəssisə işləməyə başlamış, 900 minə qədər mütəmadi olmaqla təxminən 1,2 milyondan çox yuxarı təzə iş yerləri yaradılmışdır.

Ölkə Prezidentinin Dövlət Proqramlarının yerinə yetirilməsini və bölgələrin inkişafını əsas diqqət mərkəzində qoyması bu proqramların böyük nailiyyətlə yerinə yetirilməsində həlledici faktor olmuşdur. Dövlət rəhbəri regionlara mütəmadiyən baş çəkmiş, infrastruktur müəssisələrinin açılış və təməl qoyma proseslərində çıxış etmiş, obyektlərin fəaliyyəti ilə ciddi şəkildə maraqlanmış, tapşırıq və təkliflərini demişdir. Həmçinin, müxtəlif problemlərin həlli ilə əlaqədar 240 sərəncama imza atmışdır. Bütövlükdə proqramların yerinə yetirilməsində hər bir mövcud olan mənbələr hesabına hardasa 50,7 milyarda yaxın, həmçinin, birinci proqramın reallaşdırılmasına 16 milyard, ikinci proqramın reallaşdırılmasına isə 34,7 milyard manat maddi vəsait ayırmışdır [13 səh. 3].

Gerçəkləşmiş işlərin nəticəsidir ki, axır 10 ildə bölgələrdə bütöv məhsul istehsalı 3,2, sənaye məhsulu 3,1, rabitə xidmətləri isə 6,1 dəfəyə qədər çoxalmışdır. Bu zamanda bölgələrdən vergi ödəmələri 14,2 dəfə çoxalmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, artıq beş şəhər və rayonda xərclər milli gəlirlər sayəsində maliyyələşdirilir.

Məlumdur ki, respublikanın bölgələrində izlənən bu vacib dəyişmələrin əsası Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən aydınlaşdırılan bölgələrin daimi iqtisadi inkişafı strategiyasının ölkənin rəhbəri İlham Əliyev tərəfindən güvənli və nizamlı davam etdirilməsinin nəticəsidir. Beləliklə, regional dövlət proqramlarının uğurla yerinə yetirilməsi ölkəmizin ucqar kəndləri də aid edilməklə hər bir regionda dinamik inkişafını yaşayan bir dövlətə çevirmişdir.

Regional dövlət proqramlarının yerinə yetirildiyi bu müddətdə infrastruktur təminatının möhkəmləndirilməsi vacib istiqamət kimi nəzərdə tutulmuşdur. Dövlət proqramları daxilində bölgələrdə infrastrukturun yenidən düzəldilməsi və inkişaf etdirilməsi, əhalinin daha yaxşılaşdırılmış kommunal xidmətlərlə, həmçinin elektrik enerjisi, qaz və su ilə təminatı, yol və nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, sağlamlıq və təhsil idarələrinin tikintisi istiqamətində vacib tədbirlər reallaşdırılmış, bu sahəyə böyük miqyaslı dövlət investisiyaları istiqamətlənmişdir.

Ölkə rəhbərinin vacib vəzifə kimi ayırd etdiyi və xüsusi diqqət etdiyi kənd yollarının təkrar düzəldilməsi məqsədilə ancaq son 5 ildə 1,1 milyon nəfər əhali yaşayan 26 rayonun 702 yaşayış massivində yollar düzəldilmişdir [14səh 447-487].

Keyfiyyətli və aralıqsız elektrik enerjisi ilə təmin edilmə ölkəmizin iqtisadi irəliləyişində əsas əhəmiyyətə sahibdir. Bu səbəblə son illərdə 17 yeni elektrik stansiyası istismara verilmiş, 10 min kilometrədən yuxarı elektrik verilməsi xətləri və 1500-dən yuxarı yarımstansiya tikilmiş və təzədən bərpa edilmişdir. Qeyd

etdiyimiz kimi, ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı, sənaye gücünün artırılması, təzə obyektlərin açılması enerji təminatını da çoxaldır. Bunların hamısını diqqət mərkəzində tutaraq, rəhbər İlham Əliyev bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının reallaşdırılmasına səbəb olmuş konfransdakı proqram xüsusiyyətli çıxışında enerji gücünün tələbi daim önləməsi, yeni elektrik stansiyalarının inşasını, alternativ vəyəniden qurulan enerji ehtiyatlarından istifadə edilmənin artırılması önümüzdəki, illər üçün vəzifə olaraq seçilmişdir.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin "İnsan amili bizim siyasətimizin prioritetidir. Bütün bizim siyasətimizin mərkəzində ölkəmizin vətəndaşı dayanır" seçdiyimiz yolun uyğun olaraq, bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı proqramlar daxilində əhalinin sosial mühafizəsi, regionlarda sosial proqramların həyata keçirilməsi, təzə sosial müəssisələrin tikintisi yolunda vacib işlər görülmüşdür. Təhsil obyektlərinin inşası vacib bərpası və maddi-texniki əsasının yeni normalara uyğun düzəldilməsi dövlət proqramlarının əsas yollarından biri olmuş, axır 10 il müddətində 2708 məktəb inşa edilmiş və yaxud əsaslı bərpa edilmişdir. Bunların hamısı ölkəmizdə irəlindəki nəslin əhatəli inkişafına verilən böyük diqqətin bariz nümunəsidir.

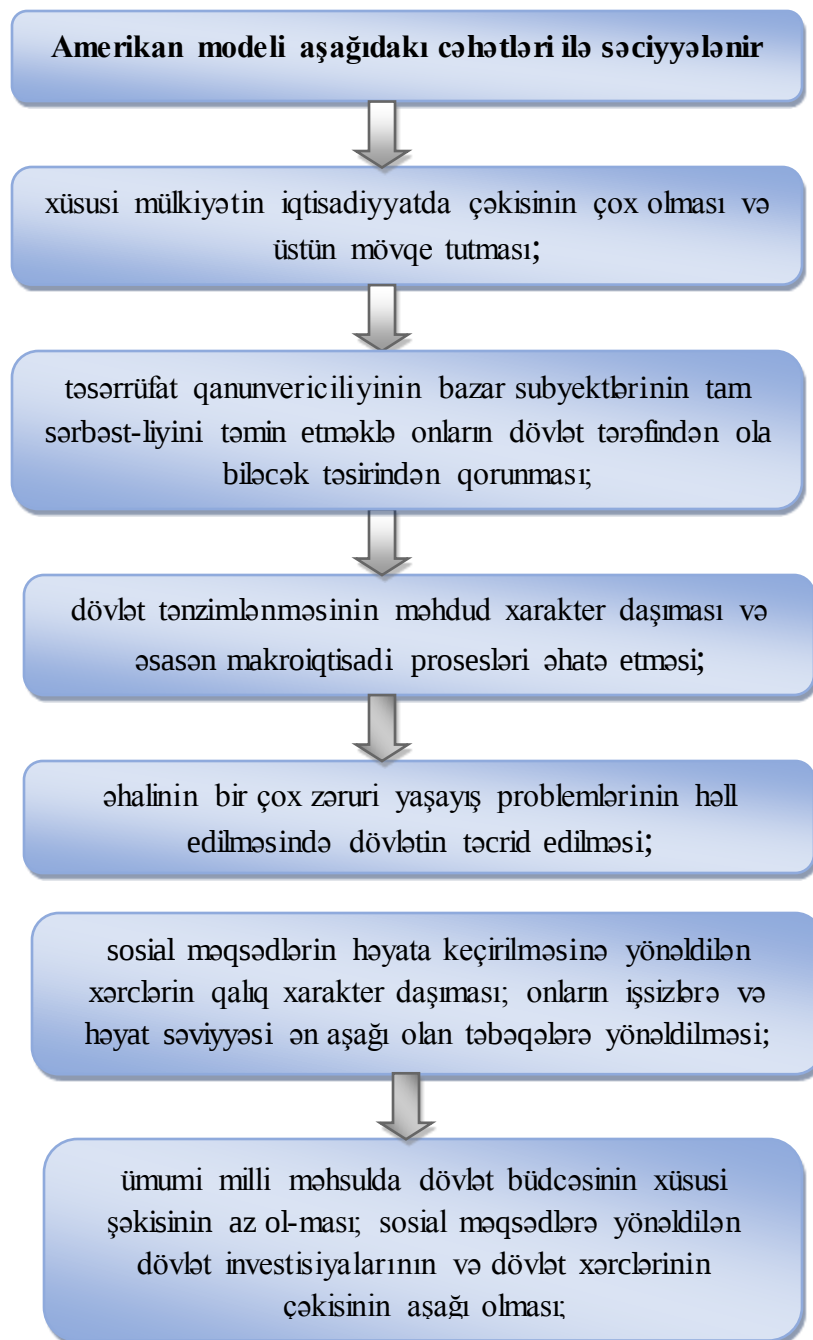
1.3 Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təminin dünya təcrübəsi və onun Azərbaycanla tətbiq imkanları

Ölkəmizdə özünün müasir gücü ilə uğurlu, dünya normalarına uyğun olan infrastrukturun formalaşmasının davamı ölkənin nəinki XXI əsr texnologiyalarının təchizatı və inkişafına söykənən modernləşdirilməsini gücləndirəcək, həmçinin ölkə iqtisadiyyatının milli rəqabətqabiliyyətliliyinin irəlidə yüksəlməsinə yardım göstərəcək. Nəticədə bildirmək olar ki, Azərbaycan Respublikası milli rəqabət qabiliyyətliliyini çoxaltmaq üçün ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin müasir faktorlarının formalaşmasının möhkəmləndirilməsi vacibdir. Bu Azərbaycanda əhalinin yaşayış keyfiyyətinin artırılmasının, sosial-iqtisadi sabitliyinin, iqtisadi və milli mühafizəsinin təmin olunması üçün həlledici faktordur.

Müstəqilliyin dayanıqlı və əbədi olması hər bir dövlətin iqtisadi potensialından bilavasitə asılıdır. Azərbaycanın 20 illik müstəqillik yolunda nail olduğu inanılmaz iqtisadi nailiyyətlərin milli inkişaf modeli ilə bağlılığı aksiom kimi qəbul edilən həqiqətdir. Məsələn burasındadır ki, istənilən ölkənin iqtisadi inkişaf istiqaməti onun imkanlarına, şəraitinə müvafiq olur və müxtəlif parametrlərə görə başqalarından fərqlənir. Oxşar imkana malik ölkələr isə qarşılıqlı təsir və nümunələr zəminində özlərinə xas iqtisadi inkişaf modelləri müəyyən edirlər. Bu baxımdan iqtisadçı alimlər ayrı-ayrı dünya ölkələrinin inkişafını nəzəri cəhətdən kifayət qədər öyrənilmiş ABŞ,

İsveç, Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya, Malayziya, Çin iqtisadi modellərinə nəzərən təsnifatlaşdırır, özünü qabarıq göstərən xüsusiyyətlərə görə ümumiləşdirmələr aparırlar. Bütün bunlara əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanın müasir iqtisadiyyatı qarışıq iqtisadi sistemdir və iqtisadi inkişaf modeli sistem daxilində “planlı tənzimlənən sosialyönlü bazar iqtisadiyyatı” kimi formalaşmışdır. Azərbaycan milli iqtisadi inkişaf modelinin qurulmasında bir çox dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf modellərindən də istifadə olunmuşdur. İndi isə bu modellərə ayrılıqda nəzər salaq. Bunlardan biri Amerikan modelidir (Sxem 1.3.1).

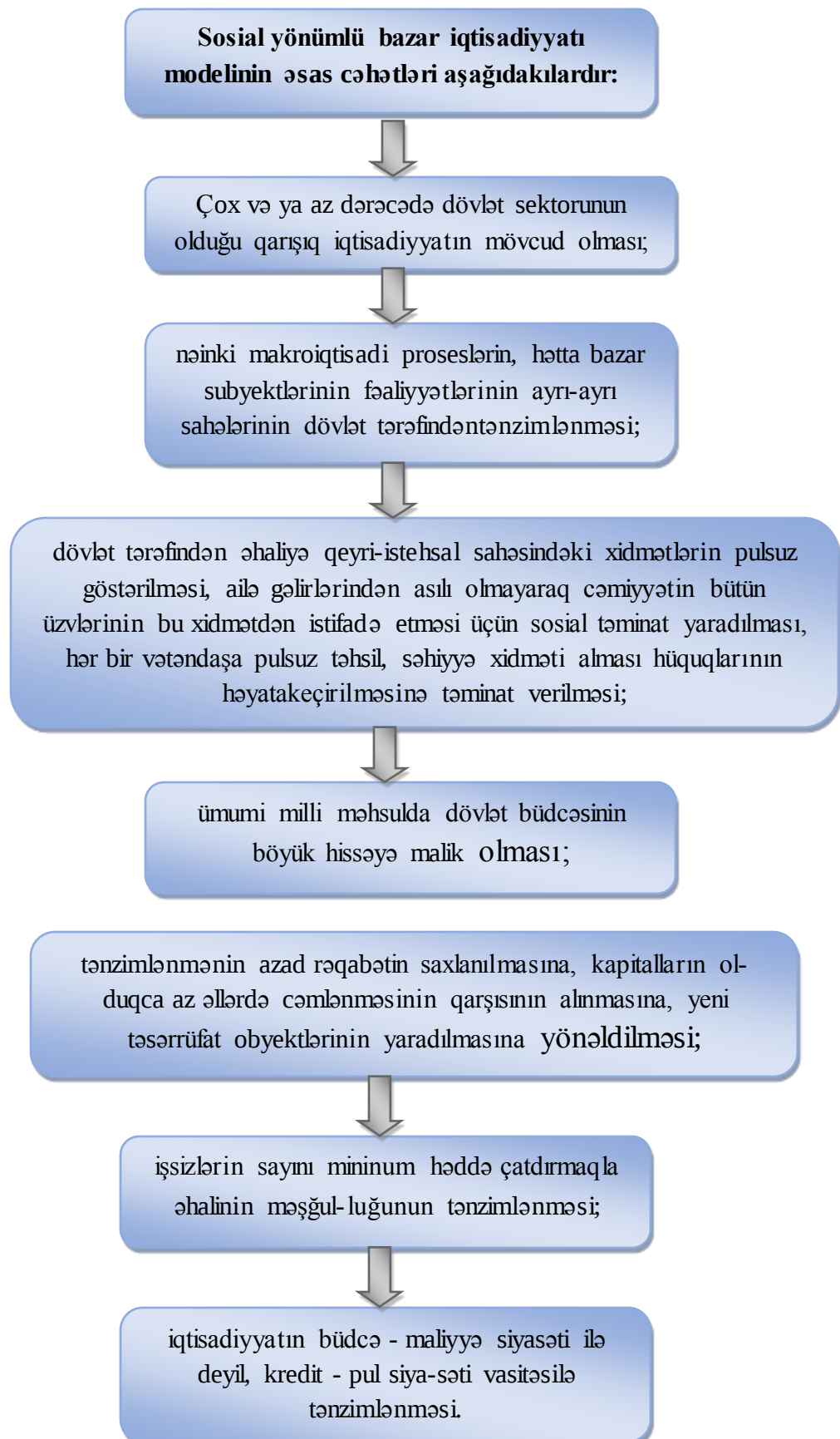
Sxem 1.3.1 Amerikan modeli

Mənbə: Babayev Ə.P . İqtisadi inkişafdan modernləşməyə doğru. Səh.144-157

İndi isə sosial yönümlü Almaniya modelinə nəzərdən keçirək (Sxem1.3.2) bazar iqtisadiyyatı modelinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

Sxem: 1.3.2 Almaniya modeli

Ölkəmizin davamlı iqtisadi inkişafı, zəngin təbii ehtiyatları və bazara görə sərfəli investisiyalarla iqtisadiyyatda mühüm diqqət əldə etmişdir. Ölkəmizin geosiyasi strateji mahiyyəti olan Xəzər dənizi ilə yanaşı Qara dəniz aralığında olmaqla enerji bazarında strateji anlam kəsb edir, neft və təbii qaz istehsalçısı və transpartyoru timsalında xidmət göstərir. 1991-ci ildə Sovet ittifaqından ayrıldıqdan sonra təbii ehtiyatların sayəsində ölkənin qısa dövr ərəfəsində nəzərə çarpacaq dərəcədə iqtisadi artım əldə etdi. Ölkəmizdə böyük iqtisadi artımdan sonra artımın gerilməsində narahatlıq keçirmişdir. Bu da onu bildirir ki, respublikada ÜDM standart yüksəlməsinə görə xarici təcrübələrdən istifadə etməyə tələb vardı.

Bundan əlavə irəlidə neft resurslarının bitməsinə cavab olaraq, qeyri-neft sahəsinin möhkəmləndirilməsinə görə bölüşdürmə siyasətinin reallaşdırılmasına tələb vardır. Qeyri-neft sahəsinə kömək olan milli prioritet kimi qəbul edilmiş və neft sahəsinə istiqamətlənmiş investisiyaların qeyri-neft sahəsinə istiqamətləndirilməsinə fikir verməklə tez bir zamanda, sənayenin təzədən strukturlaşdırılmasına möhtacdır. Müasir texnologiyaları təchiz etmək və qeyri-neft sahəsində texniki məlumatlara malik olmaq lazımdır.

Sənaye parklarının və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması və fəallaşdırılması sənaye diversifikasiyası yolunda operativ və zamanında edilmiş addım olmuşdur. Belə ki, 1960-cı ildə Koreya 1.9 milyard ÜDM və hər nəfərə düşən ÜDM 79 ABŞ dolları olmaqla dünyanın çox yoxsul ölkələrindən biri olmuşdu. Ancaq dövlətin diqqəti altında istehsalə istiqamətləndirməyə sövq etməklə sürətli irəliləmişdir [9səh 142]. Koreya Respublikasında sənaye parkları sənaye siyasətində prioritet rol oynadı. 2010-cu ildə sənaye parkları ixracatın 79%, istehsalın 62% və istehsal sahəsində məşğulluğun 42%-ni təmin etdi. 2011-ci ildə həmən ölkə də 72,000 müəssisə, 1.714 milyon işçi və 1,358 km² regionu əhatə edən 948 sənaye parkları yerləşir. Koreya öz nailiyyətləri sayəsində ölkəmizi iqtisadi inkişaf, sənaye diversifikasiya barəsində texniki məlumatlarla təmin etmək qüvvəsinə sahibdir. Ölkəmizdə xüsusi iqtisadi zonaların və sənaye parklarının yaradılması respublikanın sənaye diversifikasiyasını və dayanıqlı iqtisadi artımını təmin edəcəyi gözlənilir.

Xarici investisiya daxil etmək fikrində olan hər hansı bir dövlətxarici müəssisələri xammal, xüsusi vergi və tariflər kimi ərazi öndəliklərinə sahib ərazilərlə təchiz etməlidir. 2015-ci ildədünyanın bir çox yerində olmuş proseslər sayəsində ölkəmizdə əmələ gələn iqtisadi sosial məsələlərin həlli istiqaməti kimi qeyri-neft sektorunun inkişaf olunmasında maraqlıdır. Məhz buna görə də proqnozlarda neft məhsulları sənayesindəartımın mənfi tempi izlənilir (Cədvəl 1.3.1).

Sənayenin davamlı inkişafı bəhs etdiyimiz sektorda məhsul istehsalına da öz yaxşı təsirini göstərmiş. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi informasiyaya əsasən, 2016-cı ildə ölkə iqtisadiyyatında 60 milyon manat dəyərində ÜDM istehsal edilib və miqdarı **öncəki** ilin eyni dövrü ilə fərqləndirdikdə 1,1 faiz çoxalıb. ÜDM-in 61,1 faizi istehsal sektorlarında, həmçinin, 43,6 faizi sənayenin payına aid olub. Həmin ildə ölkənin sənayesinin təsərrüfatı baxımından 27,8 milyard manat dəyərində məhsul istehsal edilib və xidmətlər göstərilmişdir (Cədvəl 1.3.1).

Cədvəl 1.3.1 İqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölməsində ümumi daxili məhsul istehsalı

	2014	2015	2016
ÜMUMİ DAXİLİ MƏHSUL-CƏMİ	59014.1	54380	60393.6
NEFT-QAZ SEKTORU	21405.2	15382.2	19648.9
QEYRİ-NEFT SEKTORU	33195.9	34138.8	36153.5

Emal sektorunda istehsalın miqdarı sənayenin bütöv məhsulunun 22,8 faizini əhatə etmişdir, qida, tütün məhsullarının, toxuculuq, geyim, kimya, tikinti məhsullarının, hazır metal materiallarının, elektrik məmulatlarının, avtomobil və qoşquların və s. məmulatların istehsalında yüksəlmə izlənilir. Ümumi sənaye materiallarının 80,6 faizi özəl sektorda istehsal edilib.

Fəsil 2. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin GZİT təhlili və onun dəyərləndirilməsi

2.1 Azərbaycan milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin mövcud vəziyyətinin GZİT təhlili və 360 dərəcəli diaqnostikası

Dövrümüzün global rəqabət şəraitində, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid və iqtisadi inkişafı əldə etmək məqsədi ilə proqramlarla inkişaf siyasətləri və strategiyaları müəyyən edən ölkə iqtidarı üçün bilərəkdən və sistemativ analizlər edərək, ölkənin potensial qaynaqlarını və imkanlarını ən yaxşı şəkildə istifadə edə bilməsi və yeni strategiyaları inkişaf etdirə bilməsi üçün, GZİT analizi stratejik əhəmiyyətə sahibdir.

Yerli və xarici investor üçün isə neft sektoru xaricindəki sektorlara investisiya qoya bilmə baxımından, ölkə iqtisadiyyatı haqqında makro iqtisadiyyat, sektoral və iqtisadiyyat xaric sahələrə dair ampirik olmayan bir analiz, stratejik ilk addım olaraq lazımdır.

Axır 10 il ərzində ölkəmizin iqtisadiyyatı böyük iqtisadi artım tempinə sahib olan ölkələrdən biri kimi yeni mərhələyə addım atmışdır. Azərbaycanda bu zaman ərzində reallaşdırılan iqtisadi siyasət ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasına, əhalinin sosial vəziyyətinin artmasına, sosial-iqtisadi infrastrukturun bütövlüklə müasirləşdirilməsinə şərait yaratmışdır.

İqtisadi artım 2004-2015 ci illər arasında orta hesabla real olaraq 10,6 faiz təşkil etmiş, ümumi daxili məhsulun nominal həcmi isə 7,6 dəfəyə kimi artmışdır. Zaman

ərzində adambaşına düşən ÜDM-in həcmində 6,5 dəfə artımın olması, ölkəmizi dünya ölkələri içində qərar aldığı 134-cü yerdən 79-cu yerə qədər qaldırmış və əhalinin sosial rifahı yüksək səviyyədə artmışdır. Yoxsulluğun səviyyəsi isə 2004-cü ildə olan 40,2 faizdən 4,9 faizə qədər düşmüşdür.

Bünövrəsi ulu öndərimiz Heydər Əliyevin sayəsində qoyulmuş neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanın neft gəlirlərinin çoxalması ilə nəticələnmiş və əldə olunmuş maliyyə vəsaitləri sürətli iqtisadi yüksəlişin maliyyələşdirilməsinə şərait yaratmışdır. 2004–2015-ci illərdə neft gəlirlərindən yararlanmaqla həyata keçirilmiş iqtisadi artımın modeli “aktiv şəkildə əsas kapitalla investisiya qoyuluşu” xarakterli olmaqla, bu dövrə görə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır.

Ölkəmizdə həyata keçirilmiş iqtisadi reformlar ölkənin global reyting nəticələrinin sürətli artmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Dünya Bankının “Doing Business” hesabatına əsasən, ölkəmiz 2009-cu il üçün dünyanın “lider islahatçı dövləti” olaraq dəyərləndirilmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun “2016–2017-ci illər üçün global rəqabətlik hesabatı”na əsasən ölkəmiz 2006-cı illə fərqləndirdikdə 27 pillə irəliləyərək 138 ölkə içində 37-ci yerdə olmuşdur. Bu hesabatla görə, ölkəmiz infrastrukturun keyfiyyətinə əsasən isə 55-ci yerdə, milli gəlirin ÜDM-ə nisbəti üzrə 37-ci yerdə, əmək bazarının səmərəliliyinə əsasən 26-cı yerdə, makroiqtisadi vəziyyətin keyfiyyəti göstəricisinə əsasən dünyada 39-cu yerdə olmuşdur.

Aparılmış iqtisadi siyasət Azərbaycanın dünya ölkələri sırasında adambaşına düşən milli gəlirin həcminə görə nəzərə cərpacaq dərəcədə irəliləməsinə səbəb olmuşdur. Dünya Bankının təsnifatına (atlas metodologiyasına görə) əsasən, Azərbaycan 2004-cü ildə adambaşına milli gəlirinin həcminə görə yoxsul ölkələr qrupuna aid edilmişdisə, 2005-ci ildə aşağı-orta gəlirli, 2009-cu ildən isə yuxarı-orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmuşdur.

Son illər ərzində reallaşdırılmış iqtisadi artım modeli iri həcmdə strateji valyuta ehtiyatlarının formalaşmasına imkan vermişdir ki, bu da ölkə iqtisadiyyatının üzləşə biləcəyi potensial risklərin absorbsiya edilməsinə, həmçinin gələcək iqtisadi inkişafın

maliyyələşdirilməsi prosesinə mühüm töhfə ola bilər. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, 2004-2010-cu illər ərzində iqtisadi artım tempi orta hesabla 16,9 faiz təşkil edirdisə, 2011-2014-cü illərdə bu göstərici 2,7 faiz olmuşdur. Eyni zamanda, 2004-2010-cu illərdə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu orta hesabla 17,9 faiz, 2011-2014-cü illərdə isə bu göstərici 11,9 faiz təşkil etmişdir. Qoyulan investisiyanın həcmnin 6 faiz bəndi azalmasına baxmayaraq, iqtisadi artım tempi 14,2 faiz bəndi aşağı düşmüşdür. Bu o deməkdir ki, 2004-2014-cü illər ərzində uğurla reallaşdırılmış iqtisadi artım modelinin özünün “doyumluluq” həddinə yaxınlaşması keyfiyyətə yeni

iqtisadi artım yanaşmasına transformasiya zərurətini ortaya qoymuşdur.

2014-cü ilin sonlarından etibarən dünya əmtəə bazarlarında enerji daşıyıcılarının qiymətinin kəskin aşağı düşməsi Azərbaycanın xarici valyuta gəlirlərinin azalması ilə müşayiət olunmuşdur ki, bu da son 10 il ərzində reallaşdırılmış iqtisadi artım modelinin maliyyələşdirilməsi imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Neft gəlirlərinin azalması da öz növbəsində yeni iqtisadi artım yanaşmasına transformasiya zərurətini daha da gücləndirmişdir.

Hər iki amil bir daha onu göstərir ki, mövcud iqtisadi artım modeli özünün həyat tsiklini uğurla reallaşdıraraq qarşıya qoyulmuş hədəflərin əldə edilməsinə imkan vermişdir. Artıq yeni dövrün ən mühüm strateji çağırışı “kapital akkumulyasiyası” əsaslı modeldən “məhsuldarlıq (effektivlik)” əsaslı artım modelinə keçidi təmin etməkdir. Bunun üçün institusional mühitin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi, əlçatan maliyyələşmə mənbələri, biznesin düzgün seqmentasiyası və ixtisaslaşması, makroiqtisadi siyasətin yeni çağırışlar əsasında müasirləşdirilməsi, ən başlıcası isə intensiv şəkildə yüksək ixtisaslı insan kapitalının hazırlanması tələb olunur.

Azərbaycan iqtisadiyyatı 2004-2014-cü illər ərzində sıçrayışlı iqtisadi artım dövründə gələcək dövr üçün zəmin ola biləcək səviyyədə əhəmiyyətli iqtisadi artım potensialı əldə etmişdir. Ucuz neft qiymətlərinin neqativ təsirlərinin davam etdiyi şəraitdə belə, gələcək iqtisadi inkişaf üçün yeni artım yanaşmasına transformasiya üçün geniş zəmin vardır.

GÜCLÜ TƏRƏFLƏR:

- strateji cəhətdən əhəmiyyətli coğrafi mövqe: Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq sektorunun əlverişli bir iqlim və ərazi tərkibinə sahibdir.

Subtropik iqlimdən tundra iqliminə qədər uzanan bir zolaqda Azərbaycanda yer üzündə mövcud olan 11 iqlimdən 9-u mövcuddur. Bu müxtəliflik bir mövsümdə birdən çox məhsul əldə etməyə və fərqli məhsulları istehsal etməyə imkan verir. Ölkə ərazisinin 53%-i kənd təsərrüfatına yararlıdır. İqlim və ərazi forması heyvandarlıqla məşğul olmağa da əlverişlidir.

- ictimai-siyasi sabitlik
- sosial sahələrin daim dövlətin diqqət mərkəzində olması
- vətəndaşlara dövlət xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində effektivlik və şəffaflığın artırılması (“ASAN xidmət” mərkəzləri)
- sahibkarlığın inkişafına, ixracın stimullaşdırılmasına, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasına dövlət dəstəyi
- əhəmiyyətli enerji və nəqliyyat dəhlizi üzrə global layihələrdə iştirak
- enerji və ərzaq təhlükəsizliyi baxımından özünü təmin etmə səviyyəsinin qənaətbəxş olması
- dövlət borcunun, işsizlik səviyyəsinin və inflyasiyanın qənaətbəxş səviyyədə olması
- Ucuz əməyin olması:

Ölkədə işsizlik nisbətinin yüksək olması səbəbiylə əmək haqları aşağı səviyyədədir. İstehsal faktoru olaraq əmək ödəmələri, toplam maya dəyərləri baxımından üstünlük yaradır. Nəticədə iş gücünün ucuz olması, sərmayə qoymağı təşviq edən ünsürlərdən biri olur.

- Turizmin inkişafına əlverişli ekoloji bir formaya, təbii, tarixi və mədəni zənginliklərə sahib olması:

Turizm sektorunun inkişaf etməsi üçün lazımi iqlim, təbii gözəlliklər, tarixi və arxeoloji əsər potensialına sahib olan Azərbaycanda, əlverişli iqlim şərtləri, Xəzər dənizinin sahilləri, fərqli regionlardakı meşə sahələri və müalicə məqsədiylə faydalana bilinəcək potensialdakı qaynaq suları diqqət cəlb edir.

- Güclü bir neft və təbii qaz sektorunun varlığı:

Xəzərdə kəşf edilən neft və təbii qaz rezervləri ilə birlikdə ölkə dünyada neft və təbii qaz ixrac potensialına sahib olmasıyla diqqət çəkməyə başlamışdır. 2005-ci ilə qədər qoyulan sərmayənin mühüm bir hissəsi enerji qaynaqları istehsalına xərclənmişdir. Sektora qoyulacaq olan ümumi sərmayə miqdarı isə təqribən 55-60 milyard dollar olacaqdır. 2005-ci ildə neftin, 2006-cı ildə isə təbii qazın ixracı ilə birlikdə enerji qaynaqlarından böyük miqdarlarda gəlir əldə edilməyə başlanılmışdır.

- Neft-kimya sənayesinin inkişaf etməsi üçün lazımi xammalın və informasiya yığımının ölkədə kifayət səviyyədə olması:

Neftə bağlı bir iqtisadiyyata sahib olması səbəbiylə sənaye sektorunun təməlini kimya, neft-kimya, təchizat, emalat sektoru təşkil edir. Müstəqillikdən sonra neft və təbii qaz hasilatına bağlı imzalanan müqavilələrdən sonra sənaye sektorunda sərmayələrin daha çox neft-kimya sahəsində üstünlük təşkil etməyə başladığı görülür. 2005-ci ildən etibarən neft və təbii qaz hasilatında önəmli bir miqdara çatacaq ölkədə, bu vəziyyət bu sahənin inkişaf etməsinə bir sözlə bu sahəyə sərmayə qoymağa imkan verir.

- Nəqliyyat və rabitə sektorlarının inkişaf potensialı:

Keçid prosesində nəqliyyat və rabitə infrastrukturunun yenidən qurulması səbəbiylə, sektorlar mühüm investisiyalar qoymağa imkan verən inkişaf potensialına sahibdir.

- İnşaat sektoru və inşaat materialları istehsalı üçün inkişaf potensialı:

Yenidən dirçəliş prosesində inşaat sektoru da mühüm bir inkişaf potensialına sahibdir. Xüsusilə son iki ildə Bakıda mühüm canlanmanın görüldüyü inşaat sektoru həm Bakıda, həm də digər şəhərlərdə ciddi bir inkişaf potensialına sahibdir. Bu səbəblə də inşaatla birlikdə inşaat materialları istehsalına dair də sərmayə qoymağa əlverişli bir potensialın olması diqqət çəkir.

- Xəzərin balıqçılıq və kürü istehsalına əlverişli olması:

Xəzər dənizi dünya həcmində əhəmiyyət kəsb edən neft və təbii qaz rezervləri ilə yanaşı, keyfiyyətli və zəngin balıq ehtiyatına da sahibdir. Xəzər, ən qiymətli balıq növü olan Mərsin (Nərə) balığının ana vətəni olaraq qəbul edilir.

Nərə balığı eyni zamanda kürü əldə edilən balıq növüdür. Xəzərdə, xüsusilə Nərə balığı istehsalı və bu balığın məhsulü olan qara kürü istehsalı əhəmiyyətli bir iqtisadi gəlir olaraq qarşımıza çıxır. Qara kürünün 80-90%-nin Xəzərdən əldə edildiyi də diqqətə alındıqda balıqçılıq sektorunun da inkişafa əlverişli və güclü bir potensiala sahib olduğunu görürük.

- Əhalinin təhsil səviyyəsi:

Hər nə qədər iqtisadi vəziyyətdəki geriləmə ilə birlikdə şərtlərin çətinləşməsinə baxmayaraq, Sovet adətinin davamı olaraq insanların təhsilə qarşı maraq göstərdikləri müşahidə edilir. Ölkədə oxuyan-yazan faizi 98% və lisey-ali təhsilli əhali nisbəti təqribən 60%. Təhsilli əhali qoyulacaq olan sərmayələrdə lazımi kadrların praktik və ixtisas bilikləri qısa zamanda xidmət daxili təhsillə həll olunmasına da imkan verir.

ZƏİF TƏRƏFLƏR:

- makroiqtisadi siyasətin pro-tsiklik olması
- iqtisadiyyatın və ixracın zəif şaxələndirilməsi
- ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz gəlirlərindən asılılığı

Neft və neft gəlirlərinin ixracdakı payı təqribən 90%-dir. Digər tərəfdən büdcə gəlirlərinin isə 50%-i neft və neft ilə bağlı sahələrdən əldə edilir. Beləliklə, büdcənin neft gəlirlərindən, neft gəlirlərinin isə dünya bazarlarındakı konjunktüradan asılı olması Azərbaycanı “Hollandiya Xəstəliyi” təhlükəsi ilə qarşı qarşıya gətirmişdir.

- dövlət müəssisələrində və özəl sektorda korporativ idarəetmənin yetərli səviyyədə olmaması
- birbaşa xarici investisiyaların əsasən neft-qaz sektoruna yönəldilməsi
- xarici şokları absorbsiya imkanlarının zəif olması
- investisiya qoyuluşlarında dövlətin payının böyük olması, özəl təşəbbüskarlığın zəif dinamikasi
- ixracın əsasən xammalyönümlü olması
- istehsal sahələrində idxaldan asılılıq
- qeyri-rəsmi məşğulluq səviyyəsinin yüksək olması
- insan kapitalının inkişafı üzrə zəif qlobal mövqe
- xidmət ixracının təşviqinin zəif olması

İmkanlar:

- global dəyər zəncirinə inteqrasiya, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi imkanları
- prioritet sahələr üzrə inkişaf imkanlarının olması
- qeyri-rezident sahibkarlara əlverişli biznes mühitinin yaradılması
- dövlət mülkiyyətində rentabellik səviyyəsi aşağı olan sahibkarlıq subyektlərinin özəlləşdirilməsində həm yerli, həm də xarici sahibkarların iştirakı üçün əlverişli şərait yaratmaqla, özəl investisiya qoyuluşlarının təşviq edilməsi
- məşğulluqda qeyri-dövlət sektorunun rolunun artması
- İxtisaslı kadrların xarici ölkələrə miqrasiyası:

İş imkanının kifayət olmaması səbəbiylə təhsilli və ixtisaslı insanlar ölkə xaricinə köçürlər. İxtisaslı və təhsilli insanların böyük əksəriyyəti Rusiya, Türkiyə, İran kimi qonşu ölkələrə tərəf üz tuturlar. Ölkəni bu şəkildə tərk edənlər arasında gənclərin və orta yaşlı insanların daha çox olduğu diqqət çəkir. “Beyin köçü” olaraq ifadə edilə biləcək olan bu prosesin xüsusilə son illərdə daha çox artdığı müşahidə edilir.

TƏHLÜKƏLƏR:

- regiondakı geosiyasi gərginliyin artması
- fiskal yükün artması
- investisiyaların istehsal sahələrindən daha çox infrastruktur layihələrə cəlb edilməsi
- təbii ehtiyatların tükənməsi, yeni artım sahələrinin itkiləri kompensasiya etmə səviyyəsinin aşağı olması
- orta gəlir səviyyəsinə düşmək və ya daha aşağı gəlir qrupuna enmək

GZİT təhlilinin nəticələri göstərir ki, iqtisadi artımın əsas hərəkətverici amillərinin yeni iqtisadi yanaşma üzərinə transformasiyası üçün əhəmiyyətli üstün cəhətlər mövcuddur.

2.2 Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin tənzimlənməsinin normativ-hüquqi və qanun vericilik bazası

İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin metodları dedikdə, iqtisadi sahədə baş verən münasibətləri tənzimləmək üçün hüquqi vasitə və üsulların məcmusu nəzərdə tutulur. İqtisadi sahədə qarşıya qoyulan məqsədlərə ən optimal səviyyədə nail olmaq üçün bu sahədə baş verən münasibətlərin tənzimlənməsində metodların düzgün müəyyən olunması və bu münasibətlərə tətbiq olunması böyük əhəmiyyətə malikdir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, istənilən sahədə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tənzimlənmənin həyata keçirilməsi labüddür. Bu tənzimləməni həyata keçirən, alternativ olmayan yeganə subyekt dövlətdir. Çünki, dövlət ictimai mənafə baxımından tənzimləməni həyata keçirir. Dövlət tənzimləməni həyata keçirmək üçün müəyyən metodlardan – vasitə və üsullardan istifadə edir. Bu vasitələr müəyyən normalardır.

Rus alimi V. V Lazarev “Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi” adlı əsərində qeyd edir ki, hüquqi tənzimlənmənin metodu dedikdə, münasibətləri tənzimləmək üçün hüquqi üsul və vasitələrin məcmusu nəzərdə tutulur və bu metodların xüsusiyyətlərini aşağıdakılar səciyyələndirir [23səh 138]:

- a) Tənzimlənen münasibətlərdə tərəflərin hüquq və vəzifələrinin yaranması əsası;
- b) Hüquq münasibəti iştirakçılarının hüquq və vəzifələrinin qarşılıqlı əlaqə üsulları;
- c) Hüquq münasibətində hüquq və vəzifələri təmin etmənin hüquqi vasitələrinin xüsusiyyətləri (Sanksiyanın, hüquqi prosedurun və s. xüsusiyyəti.)

Normativ hüquqi akt - səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümum məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir. Bu aktlar digər mənbə növlərindən fərqli olaraq, ictimai inkişafın dəyişilən tələbatını daha tam və operativ surətdə əks etdirir. Məhz bu xüsusiyyəti

onun digər mənbə növlərindən daha çox yaradılmasına və tətbiq olunmasına zərurət yaradır.

İqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi dövlətimizin əsas iqtisadi prioritetlərindəndir. Bu məqsədlə ölkədə aparılan uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində iqtisadiyyatın diversifikasiyasına nail olunması ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun da ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi nəzərə cəpacaq dərəcədə artmışdır.

Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyi üçün qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən olan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektoru ötən dövr ərzində iqtisadiyyatın əsas sektorlarından biri kimi müəyyənləşdirilmiş və görülmüş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda bu sektorun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmışdır.

Kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələrindən olan pambıqçılığın, tütünçülüyn, baramaçılığın sürətli inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın ödənilməsi, emal müəssisələrinin xammal təminatının yaxşılaşdırılması və emal sənayesinin genişlənməsi istiqamətində dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə əlaqədar bir sıra hüquqi aktlar, o cümlədən dövlət proqramları qəbul edilmişdir. Eləcə də, ölkənin ixrac potensialının yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarların innovativ qabiliyyətlərinin artırılması, yüksək məhsuldarlığın əldə olunması, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı prosesində intensiv metodların geniş tətbiqində istehsalçı, emalçı və istehlakçı arasında inteqrasiyanın formalaşmasında önəmli rol olan aqroparkların yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Lakin yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, gələcəkdə maliyyə resurslarının diversifikasiyasının təmin edilməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə istehsalçıların maliyyə resursları ilə təminat səviyyəsinin yüksəldilməsi və bu sahədə qarşıya çıxacaq risklərin düzgün qiymətləndirilməsi üzrə mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi vacib məsələlərdəndir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı ildə 6 dekabr tarixində 1138 nömrəli Fərmanı təsdiq edilmişdir və “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”nin “Maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılması” sərlövhəli 3-cü strateji hədəfində nəzərdə tutulmuş prioritetlərdə əhatə edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsini sürətləndirmək zərurəti yaranmışdır.

Fərmanda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə maliyyələşdirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, aqrar sığortanın inkişaf etdirilməsi və aqrar sahəyə investisiya qoyuluşlarının təşviqi məqsədilə aşağıdakılar qərara alınmışdır:

1. kənd təsərrüfatının maliyyə resurslarına tələbatı üzrə hədəflərin müəyyənəşdirilməsi;
2. kredit zəmanət fondunun yaradılması imkanlarına baxılması;
3. kənd təsərrüfatında innovativ və girovsuz kreditlərin tətbiqi mexanizmlərinin hazırlanması;
4. kreditlər üçün girov bazasının genişləndirilməsi;
5. kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının maliyyə savadlılığının artırılması;
6. aqrar sektora təsir edən risklərin idarə olunması üzrə mexanizmlərin hazırlanması;
7. kredit təşkilatlarının vəsaitlərinin kənd təsərrüfatı sektorunun kreditləşməsinə yönəldilməsinin stimullaşdırılması;
8. kənd təsərrüfatında sığorta sistemi ilə bağlı mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
9. kənd təsərrüfatı sahəsi üzrə sığorta fondunun yaradılması imkanlarının dəyərləndirilməsi;
10. Sığorta Hadisələri Reyestrinin hazırlanması;
11. karantin rejiminin tətbiqi ilə bağlı kənd təsərrüfatı istehsalçılarına dəymiş maddi zərərin ödənilməsi mexanizminin yaradılması;
12. kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının sığorta savadlılığının artırılması;

Bundan başqa Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrində də ixracyönümlü iqtisadi model önə çəkilərək, yüksək əlavə dəyər yaradan ixracyönümlü iqtisadiyyata keçid başlıca məqsədlərdən biri kimi müəyyən olunmuşdur. Bu çərçivədə xüsusən MDB ölkələri, Türkiyə, Gürcüstan və İran kimi mühüm region ölkələri ilə əlverişli ticarət sazişlərinə əsaslanan aşağıtarifli mühitdə səmərəli gömrük prosedurlarının tətbiqi nəticəsində Azərbaycanın ticarət qovşağı kimi mövqeyinin güclənməsi hədəflənmişdir.

Bu məqsəd ölkəmizin şaxələndirilmiş nəqliyyat-logistika imkanlarından və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində nailiyyətlərindən səmərəli istifadə etməklə, ixrac potensialının yüksəldilməsini, transsərhəd ticarətin, o cümlədən elektron ticarətin əhatə dairəsinin genişləndirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini qoruyub saxlamaqla, onun ixrac imkanlarını genişləndirmək və rəqabət qabiliyyətini daha da artırmaq, elektron ticarətin hüquqi və infrastruktur bazasını beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırmaq, regional əhəmiyyətli rəqəmsal ticarət qovşağı kimi Azərbaycan Respublikasının aparıcı mövqeyini bu əsasda daha da gücləndirmək məqsədilə fərman verilmişdir. Fərmanda aşağıdakılar qərara alınmışdır:

1. www.azexport.az internet portalında (bundan sonra – Portal) sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçmiş şəxslərlə onların xarici biznes tərəfdaşları arasında sənədlərin, o cümlədən müqavilələrin elektron formada tərtibinə və imzalanmasına, habelə real vaxt rejimində transsərhəd elektron xidmətlərin həyata keçirilməsinə imkan verən “Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Qovşağı” (“Digital Trade Hub of Azerbaijan”) bölməsinin yaradılmasını dörd ay müddətində təmin etsin;

2. Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan malları elektron ticarət qaydasında təqdim edən ixracatçıların ixrac əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün tələb olunan icazələri vahid elektron ərizə əsasında elektron qaydada əldə etmələrinə, ixrac gömrük bəyannaməsinin, habelə qeyri-neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan

şəxslərə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ixrac təşviqinin ödənilməsi üçün müraciətlərin göndərilməsinə imkan verən elektron xidmətlərin Portalda yaradılmasını üç ay müddətində təmin etsin;

3.Portala integrasiya olunmuş dövlət orqanlarının informasiya resursları arasında Portal daxilində real vaxt rejimində məlumat mübadiləsinin təşkil edilməsi ilə bağlı tədbirlər görsün;

4.Portal vasitəsilə təqdim olunan malların dəyərinin real vaxt rejimində ödənilməsi imkanının və elektron pul kisəsinin yaradılmasını təmin etsin;

5.Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi ilə birlikdə elektron imzanın, o cümlədən “ASAN imza”nın, habelə xarici ölkələrdə verilmiş və “Elektron imza və elektron sənəd haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasında tanınmış elektron imza sertifikatlarının Portala integrasiyasının təmin olunması ilə bağlı tədbirlər görsün;

6.Portal vasitəsilə aparılan əməliyyatların və fərdi məlumatların təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti ilə birlikdə tədbirlər görsün;

7.Portalın əsasnaməsinin layihəsini üç ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

8.Portalın dövlət-özlə tərəfdaşlığı prinsipinə və korporativ idarəetmə standartlarına əsaslanmaqla idarə olunmasını təmin etmək məqsədilə tədbirlər görsün;

Ötən dövr ərzində qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən olan turizm sənayesində görülmüş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda bu sektorun inkişafı üçün münbit şərait yaradılmış və milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığı yüksəldilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”ndən biri kimi ixtisaslaşmış turizm və əyləncə müəyyən edilmiş, beynəlxalq və yerli ekspertlərlə birlikdə dünya təcrübəsində turizm sahəsində islahatların ən uğurlu modelləri və onların ölkəmizdə

tətbiqi imkanları təhlil edilmişdir. Aparılmış təhlillər nəticəsində turizm sahəsi üzrə strateji yol xəritəsinin ilkin layihəsi hazırlanmışdır.

Ölkədə turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq standartlara cavab verən turizm xidmətlərinin formalaşdırılması bu sahənin qanunvericilik bazasının və dövlət tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, mövcud turizm potensialından istifadə imkanlarının genişləndirilməsini, regionlarda turizm fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, yeni turizm marşrutlarının yaradılmasını, habelə rəqabətə davamlı qiymət təklifinin təmin edilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”ndən irəli gələn vəzifələrin icrası, Azərbaycanda yüksək iqtisadi, sosial və ekoloji tələblərə cavab verən müasir turizm sənayesinin formalaşdırılması və onun ölkə iqtisadiyyatındakı xüsusi çəkisinin daha da artırılması, bu sahədə koordinasiya olunmuş siyasətin həyata keçirilməsi məqsədilə aşağıdakılar qərara alınmışdır:

1. Azərbaycan Respublikasının Turizm Şurası yaradılsın.

Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Turizm Şurası haqqında Əsasnamənin layihəsini və Şuranın tərkibinə dair təkliflərini iki ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

2. 2017-ci il və növbəti illər üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin

layihəsində Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin müraciəti əsasında ticarət festivallarının (“shopping festival”) keçirilməsi ilə bağlı tələb olunan vəsaitin nəzərdə tutulmasını təmin etsin;

3. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təklifləri əsasında Xızı-Xaçmaz, Quba və Qusar turizm və rekreasiya zonalarının 2016–2017-ci illər üzrə fəaliyyət planını hazırlayıb təsdiq etsin və zəruri maliyyələşməni təmin etsin;

4. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Dövlət Mülki Aviasiya Administrasiyası və “Azərbaycan Hava Yolları” Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti ilə birlikdə ölkəyə turistləri cəlb etmək məqsədilə əlverişli yeni beynəlxalq uçuşların (reyslərin) təşkili ilə bağlı tədbirlər görsün və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin;

5. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə turizm və rekreasiya zonalarında Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin nəzdində turizm üzrə ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinin (peşə məktəbləri və peşə liseyləri) yaradılması və bu məqsədlə müvafiq torpaq sahəsinin və əmlakın ayrılması ilə bağlı tədbirlər görsün;

6. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi ilə birlikdə ticarət festivallarında (“shopping festival”) pərakəndə satış zamanı müvafiq güzəştlərin və təşviqlərin, o cümlədən vergi güzəştlərinin verilməsinə dair təkliflərini bir ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

7. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi və Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi ilə birlikdə Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsindən turizm məqsədləri üçün daha səmərəli istifadə etməklə çimərlik turizminin inkişafına dair təkliflərini hazırlayıb üç ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

8. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsi ilə birlikdə turizm və rekreasiya zonalarında vergi və gömrük güzəştlərinin və imtiyazlarının verilməsi ilə bağlı təkliflərini

hazırlayıb üç ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı onun rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində dövlət tənzimləməsinin təkmilləşdirilməsini, biznes və investisiya mühitinin əlverişliliyinin daha da artırılmasını, ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə

uyğun daha da cəlbedici biznes və investisiya mühitinin formalaşdırılmasını, mütərəqqi tənzimləmə və hüquq tətbiqetmə praktikasına nail olunmasını zəruri edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, ölkənin biznes və investisiya mühitinin əlverişliliyini, yerli və xarici investorlar üçün cəlbediciliyini daha da artırmaq, sahibkarlıq sahəsində son illərdə nail olunmuş sürətli inkişafın davamlılığını təmin etmək və rəqabət qabiliyyətini möhkəmləndirmək, beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın mövqeyini daha da yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə qərara alınmışdır:

1.sahibkarlıq fəaliyyətinin optimal gəlirliliyini təmin edəcək və rəqabət prinsiplərinə əsaslanacaq biznes mühitini yaratmaq, ölkənin investisiya cəlbediciliyini artırmaq, beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın mövqeyini daha da yaxşılaşdırmaq üçün qanunvericiliyin və inzibatçılığın təkmilləşdirilməsinə və bu istiqamətdə digər zəruri tədbirlərin görülməsinə dair təkliflərini iki ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

2. bu Sərəncamın 1-ci bəndində müəyyən olunmuş istiqamətlər nəzərə alınmaqla, tədbirlər planının layihəsini hazırlayıb üç ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

3. bu Sərəncamın 1-ci və 2-ci bəndlərində nəzərdə tutulmuş təkliflərin və layihələrin hazırlanması işinə Komissiya tərəfindən yerli və xarici ekspertlər, mütəxəssislər, beynəlxalq təşkilatlar və elmi müəssisələr cəlb oluna, müxtəlif dövlət orqanlarının və maraqlı tərəflərin nümayəndələrindən ibarət ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə işçi qrupları yaradıla bilər.

2.3 Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin qorunmasının rəqabətqabiliyyətlik amili

Əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafı ilə bağlı olaraq XVII-XVIII əsrlərdə bazar

iqtisadiyyatı sisteminin yaranması dövlətin əsas məqsədinin dəyişməsinə gətirib çıxarmışdır. Başqa sözlə, dövlətin təhlükəsizliyi ön plana keçmiş və onun məzmununda dəyişikliklər əmələ gəlmişdir. Onun məzmununa ölkənin daxilində sakitliyi təmin etmək, insanları fiziki və mənəvi təhlükələrdən qorumaq, siyasi və iqtisadi sahələrin təhlükəsizliyini təmin etmək kimi komponentlər də daxil edilmişdir. Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizlik probleminin mahiyyəti əksər fəaliyyət sferalarının, sistem daxili integrativ bağlılığı, inkişafı və onun dayanıqlılığını özündə ehtiva edən kompleks anlayışdır.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı iqtisadi nəzəriyyə və politologiya ilə əlaqədə olan bir kateqoriyadır. Bu anlayış özündə iqtisadi asılılıq, sabitlik, iqtisadi təzyiq, iqtisadi təxribat, iqtisadi suverenlik və başqa kateqoriyaları cəmləşdirib. İqtisadi təhlükəsizlik milli iqtisadiyyatın səmərəli dinamik yüksəlişi, onun cəmiyyətin, dövlətin, fərdin tələbatlarını ödəyə bilməsi üçün əlverişli olan daxili və xarici şəraitlərin məcmusudur. İqtisadi maraqlar üçün birbaşa təhlükəni ictimai təkrar istehsalın normal gedişini pozan iqtisadi təhdidlər yaradır. Ön ümumi şəkildə olan daxili və xaricilərə bölünə bilirlər. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı ümumi və geniş məfhumdur. Ona görə də beynəlxalq və regional iqtisadi təhlükəsizliyi, milli iqtisadi təhlükəsizliyi, habelə ölkə daxilində müəssisələrin və fərdlərin iqtisadi təhlükəsizliyini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Amerika mütəxəssislərinin fikrinə görə iqtisadi təhlükəsizlik ən azı iki şərtə cavab verməlidir [19 səh.152] :

1. Ölkənin iqtisadi müstəqilliyini saxlamaq, təsərrüfatın inkişafına aid qərarların qəbul edilməsi qabiliyyətini itirməmək;

2. Əhalinin əldə edilmiş həyat səviyyəsini saxlamaq və sonralar onu yüksəltmək imkanı. İqtisadi təhlükəsizliyin məqsədi hər şeydən əvvəl dövlətin milli marağını qorumaqdır.

1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti problemini rus mütəxəssisləri fəal surətdə öyrənməklə məşğul olmuşlar. V.Pankov iqtisadi təhlükəsizlik haqqında belə yazır: “Bu milli iqtisadiyyatın elə bir vəziyyətidir ki, həmin vəziyyətdə ictimai istehsal prosesinin normal fəaliyyətinə əngəl törədən, əhalinin əldə edilən həyat səviyyəsinə xələl gətirən və bununla da cəmiyyətdə sosial

gərginliyi artıran, həmçinin ölkənin mövcudluğuna təhlükə törədən hallara qarşı iqtisadiyyatın immuniteti olur. V. Rubnov isə iqtisadi təhlükəsizliyi əhalinin rifahını və daxili bazarın xarici amillərin fəaliyyətindən asılı olmayaraq sabitliyini təmin etmək qüdrətində olan milli iqtisadiyyatın olması ilə səciyyələndirir. V. Y. Tambovtsevnin fikrinə görə, bu və ya digər sistemin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə onun istehsal alt sistemlərinin xassələrinin məcmusunu başa düşmək lazımdır ki, belə olan hal bütün sistemin məqsədlərinə nail olmağa imkan verir. İ. Y. Abalkinə görə, iqtisadi təhlükəsizlik iqtisadi sistemin elə bir vəziyyətidir ki, bu vəziyyət onun dinamik inkişafına, sosial vəzifələrin səmərəli şəkildə həll edilməsinə şərait yaradır və dövlət müstəqil iqtisadi siyasət hazırlayaraq onu həyata keçirmək iqtidarında olur. Müəlliflərin əksəriyyəti iqtisadi təhlükəsizliyi daxili və xarici amillərin təsirinə qarşı iqtisadiyyatın dayanıqlı olması, dayanıqlığı isə onun inkişafı kimi səciyyələndirirlər. Əgər iqtisadiyyat inkişaf etmirsə, onun yaşamaq imkanı azalır. Dayanıqlıq və inkişaf iqtisadi təhlükəsizlik probleminə dinamik yanaşmanı tələb edir. Bu ilk əvvəl onunla əlaqədardır ki, iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri zaman keçdikcə dəyişilir. Bu dialektikanın qanunudur. İqtisadi təhlükəsizlik barəsində gətirilən müddəaları bir neçə qrupa bölmək olar. Birinci qrupun müəllifləri (Y. J. Abalkin və digərləri) iqtisadi təhlükəsizlik anlayışına ölkənin təsərrüfatını xarici və daxili təhlükədən qoruyan şərtlərin məcmusu kimi tərif verirlər. İkinci qrupun müəllifləri (U. Sençaqov, Q. Quman və digərləri) iqtisadi təhlükəsizliyi iqtisadiyyatın elə bir vəziyyəti ilə bağlayırlar ki, belə bir vəziyyətdə o ölkənin ən mühüm mənafeələrini müdafiə edə bilər. Üçüncü qrupun müəllifləri (A. Qoçodeski, AŞ Arxipov və başqaları) iqtisadi təhlükəsizliyi milli və beynəlxalq səviyyələrdə ictimai tələbatların səmərəli şəkildə ödənilməsinə təmin edə bilən iqtisadiyyatın fəaliyyəti kimi başa düşülür. Əgər qeyd olunan bu fikirləri təhlil etsək, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik ölkənin milli təhlükəsizliyinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Dövlətin iqtisadi sistemi bütövlükdə iqtisadi təhlükəsizliyin obyektı kimi çıxış edir. İqtisadi təhlükəsizliyin subyektı isə hakimiyyətin qanunverici, icraedici və məhkəmə orqanlarıdır. Ümumilikdə elmi ədəbiyyatda “ təhlükəsizlik “ anlayışı ilk dəfə XII əsrdə Avropada işlədilmişdir. O vaxtdan bu anlayış insan mənəviyyatını hər cür təhlükədən qorumaq

mənasını vermişdir. Lakin bu anlayış XVII əsrə kimi az işlədilmişdir. Bunun əsas səbəbi bu anlayışın “polis” termini ilə əvəzlənməsidir. Bu dövrdə “polis” anlayışı daha çox işlənmiş və bu anlayışın məzmunu daha əhatəli olmuşdur. Belə ki, onun məzmunu dövlət quruluşunu, dövlətin idarəetmə sistemini özündə hifz etmiş və məqsədi dövlətin yaxşı yaşamasını və təhlükəsizliyini təmin etmək idi.

Qloballaşma şəraitində bazar sisteminin təsiri ilə dövlətin yeni müstəqil vəzifəsi kimi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması vacib məsələlərdən biridir. Təhlükəsizlik ölkənin bütün sahələrində mövcud olan və özünü göstərən çox mürəkkəb sistem, vahid orqanizmdir. Öz məzmununa görə beynəlxalq, regional, milli (dövlət, bölgə və fərdi) təhlükəsizlik formalarını aşağıdakı kimi təsnifatlaşdırmaq olar: hərbi, elmi-texnoloji, sosial, siyasi, demoqrafik, iqtisadi, genetik, informasiya, enerji, mədəniyyət, intellektual və hüquqi təhlükəsizliklər.

Şübhəsiz, təhlükəsizlik sistemində iqtisadi təhlükəsizlik prioritet təşkil edir. İqtisadi təhlükəsizlik problemi öz növbəsində kompleks və geniş spektrdə məsələlərin həllini özündə ehtiva edir. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi dedikdə, iqtisadi, siyasi, hüquqi şərtlərin elə uyğunsuzluğu dərk olunur ki, onlar uzunmüddətli perspektivdə daha səmərəli üsullarla əhalinin hər nəfərinə maksimum miqdarda iqtisadi resursların dayanıqlı, sabit və dinamik inkişafını təmin etmiş olsun.

Dünya birliyinin inkişafının müasir mərhələsi ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyi ilə birlikdə rəqabət üstünlüklərinin qarşılıqlı asılılığının güclənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu proses ayrı-ayrı milli təsərrüfatların mənafeələrinə yönəlmiş təhlükələrin intensivliyinin artması ilə nəticələnə bilər. Beynəlxalq rəqabətdə rəqiblərə qarşı lazımi müqavimət qabiliyyətinin olmaması ölkəni ümitsiz autsaydere çevirərək, onun iqtisadi artımını sarsıda bilər. Bu cür vəziyyət dövlətin milli təhlükəsizliyinin itirilməsi ehtimalını reallaşdırır. Bununla əlaqədar, milli mənafeələrə ola biləcək təhlükələrə qarşı müqavimət göstərmək vasitəsi kimi, qlobal iqtisadi məkanda ölkənin sabit mövqeyə nail olmasının mümkün vasitələri ön plana çıxır.

Azərbaycanda əldə edilmiş siyasi sabitlik şəraiti, həmçinin son illər islahatların gələcək irəliləyişi üçün yaradılmış uğurlu sosial-iqtisadi baza, zənnimizcə, artıq bu

gün iqtisadiyyatımız qarşısında rəqabət qabiliyyəti daha yüksək olan ilk əlli ölkə sırasına daxil olmaq imkanını gündəmə gətirir. Bu, fikrimizcə, milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsinin davam işinin real və eyni zamanda, irimiqyaslı məqsədidir.

Milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması - iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni amillərin və onların qarşılıqlı təsirinin iştirak etdiyi çox funksional prosesdir. Müxtəlif ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dünya təsərrüfatının müasir durumu onun fəaliyyətinin sabitliyini pozan çoxlu sayda müxtəlif amillərin olması ilə xarakterizə olunur. Bu şəraitdə ayrı-ayrı fərdlərin rifahını və bütün millətin dayanıqlı inkişafını təmin edən dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlətlər qarşısında iqtisadiyyatın açıqlığı ilə milli maraqların qorunması, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi arasında optimal nisbəti necə tapmaq məsələsi durur. İqtisadiyyatın daxili fəaliyyətin milli təhlükəsizliyinin təminatının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- isləhatların hüquqi təminatı və qanunvericiliyə riayət edilməsi üçün səmərəli nəzarət mexanizminin yaradılması;

- iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi;

- iqtisadiyyatın strukturunda deformasiyaların aradan qaldırılması, elm tutumlu məhsulların və birinci dərəcəli emal məhsulları istehsalının üstün artımının təmin edilməsi, geniş istehsalın əsasını təşkil edən sahələrə kömək;

- elmi-texniki, texnoloji və istehsal potensialının saxlanması və inkişafı, yerli sənaye məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi ilə iqtisadi artıma keçilməsi, əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsi, xalqın maddi rifahının yüksəlişi.

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı iqtisadi münasibətlərdə iqtisadi təhlükəsizliyin reallaşması olan iqtisadi rəqabətqabiliyyətliliyi anlayışı ilə sıx bağlıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin olmaması subyektin öz iqtisadi tələbatlarını effektiv mövqeləşdirməyə imkan vermir. İqtisadi rəqabətqabiliyyətliliyi, öz növbəsində həm iqtisadi təhlükəsizliyə, həm də subyektin özünə qarşı əks təsirə malikdir. Effektiv iqtisadi rəqabətqabiliyyətliliyi iqtisadi təhlükəsizliyi inkişaf etdirir, həmçinin subyektə

iqtisadi təhlükəsizliyin əhəmiyyətini, onun hüquqi səlahiyyətini və faydalılığını yenidən qiymətləndirməyə imkan verir. Beləliklə, müasir dünyanın iqtisadi inkişafının dinamikliyi rəqabətqabiliyyətliliyini şərtləndirir ki, bu da hökuməti milli prioritetlərin sərt prinsiplərini rəhbər tutaraq çevik iqtisadi siyasətin köməyi ilə yorulmadan rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi qayğısına qalmağa məcbur edir.

Yeni iqtisadiyyat şəraitində bazar mexanizmləri elə düzəlməlidir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə kömək etmiş olsunlar. İqtisadi təhlükəsizlik probleminə olan baxışları və qərarları qabaqcadan müəyyən edən çoxlu sayda amillər arasında ikisini fərqləndirirlər. Birincisi, milli iqtisadiyyatın vəziyyəti, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin səviyyəsidir. İkincisi, dünya təsərrüfatında rəqabətin qızışması, ranqlar üzrə dünya iqtisadi tabeliyində mövcud yer uğrunda mübarizədir.

Dövlətin rəqabət qabiliyyətliliyinin artımı və bu zaman baş verən bütün qlobal miqyaslı dəyişikliklər dünya iqtisadiyyatının qarşılaşmaqdan yan keçə bilməyəcəyi çoxlu sayda mürəkkəb çağırışlar olmadan başa gəlmir. Və hər bir ölkə bu çağırışlara öz güc və imkanlarından, xüsusilə də nail olduğu inkişaf səviyyəsindən, malik olduğu resurslardan irəli gələrək cavab vermək məcburiyyətində qalır.

Bu gün innovasiyaların, texnoloji prosesin və azad sahibkarlığın gur inkişafı ilə bağlı qlobal dəyişikliklər çoxlu sayda qlobal çağırış doğurmuşdur ki, dünyanın bütün ölkələrinin iqtisadiyyatları bunlarla qarşılaşmışdır. Azərbaycan da, mühüm geostrateji əhəmiyyət kəsb edən təbii resursların çoxlu sayda növlərinin böyük ehtiyatlarına malik olan ölkə olaraq, bu və ya digər dərəcədə bu çağırışlarla üz-üzə gəlir. Gerçəkliyin daha mühüm və miqyaslı çağırışları dəqiq qarşılıqlı əlaqəsi olan və aşağıdakı dəyişikliklərdən asılı olan amillərlə müəyyən edilir:

-təkcə ənənəvi əmtəə, kapital, texnologiyalar və işçi qüvvəsi bazarlarını deyil, həm də siyasi idarəetmə sistemlərini, innovasiyalara kömək, insan potensialının inkişafını əhatə edən qlobal rəqabətin güclənməsi;

-innovasiyaların sosial-iqtisadi inkişafda rolunu gücləndirən və rəqabətqabiliyyətliliyinin bir çox ənənəvi artım amillərinin təsirini azaldan texnoloji dəyişikliklərin gözlənilən yeni dalğası;

-iqtisadi inkişafın və dayanıqlı rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasının əsas

amili kimi insan kapitalının rolunun artması, elmtutumlu iqtisadiyyat keyfiyyətə əməltutumlu və kapitaltutumlu iqtisadiyyatın tələb etdiyindən fərqli kadrlar tələb edir;

-iqtisadi inkişaf modelinin yanacaq və xammal ixracının sürətlə yetişməsinə əsaslanan ixrac-xammal potensialının tükənməsi;

-dünya ərzaq böhranının mürəkkəbləşməsi;

-dünya enerji böhranının kəskinləşməsi;

-müasir demoqrafik və immiqrasiya vəziyyətinin mürəkkəbləşməsi, həm istehlakçı, həm də işçi qüvvəsi kimi çıxış edən əhalinin sayının və keyfiyyət strukturunun dəyişməsi;

-gözlənilən ekoloji dəyişikliklər və bunların nəticəsi kimi, iqtisadi inkişafın texnogen xarakterindən imtina, onun ekologizasiyasının sürətləndirilməsi [22].

Bununla belə, qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda əldə edilmiş siyasi sabitlik şəraiti, həmçinin, son illər islahatların gələcək irəliləyişi üçün yaradılmış uğurlu sosial-iqtisadi baza, zənnimizcə, artıq bu gün iqtisadiyyatımız qarşısında rəqabət qabiliyyəti daha yüksək olan ilk əlli ölkə sırasına daxil olmaq imkanını gündəmə gətirir. Bu, fikrimizcə, milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsinin davam işinin real və eyni zamanda, irimiqyaslı məqsəddir.

Çoxillik beynəlxalq təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin davam etdirilməsi və Azərbaycanda innovasiya sisteminin formalaşması iqtisadiyyatımızı üstün xammal ixracı inkişafı zonasından çıxarmağa imkan verəcək və emal sahələrinin artım dinamikasına güclü təkan verəcək, ölkənin dünya birliyində rəqabətcə qabiliyyətliliyini və onun dünya iqtisadi məkanına bərabər hüquqlu integrasiyasını tam mənada təmin edəcək.

“Təhlükəsizlik” anlayışı bazar iqtisadiyyatı sisteminin müasir tənzimləmə mərhələsinə kimi az işlədilib. Bu cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Müasir bazar iqtisadiyyatı sisteminin inkişafı dövlətlərin xammal mənbələri, satış bazarları uğrunda mübarizə aparmaları, birinin digərinə təhlükə yaratması, eyni zamanda dövlətin daxilində əhalinin az bir qrupunun həddindən çox zənginləşməsi, çoxluğun isə yoxsullaşması təhlükəni artırır

və buna görə də daxildə təhlükəsizliyin təmin olunması zərurətə çevrilir[20səh.166].

Təhlükəsizliyin təmin edilməsi çox çətin və mürəkkəb sistemdir. O, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıqda olan üç sahəni əhatə edir. Buraya şaquli istiqamətdə, yəni cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi daxildir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi predmeti eyni zamanda üfqi səviyyədə olan münasibətləri də əhatə edir. Buraya siyasi, hərbi, informasiya, elmi-texniki və s. sahələrin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini də daxil etmək lazımdır. Beləliklə, “təhlükəsizlik” anlayışına aşağıdakı tərif vermək olar: “Cəmiyyətin və onun strukturlarının daxili və xarici təhlükələrdən qorunması meylinə və vəziyyətinə təhlükəsizlik deyilir”. Təhlükəsizlik prinsipi hər şeydən əvvəl vətəndaşların, cəmiyyətin və dövlətin mühüm həyatı mənafeələrini əhatə etməlidir. Onların tələbatlarının daha dolğun və etibarlı ödənilməsi ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunmasından asılıdır. Təhlükəsizliyə həm də milli həyat tərzini daxildir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın və qloballaşmanın geniş miqyas aldığı indiki şəraitdə millətin özünəməxsusluğunun itirilməsi təhlükəsi yaranmışdır. Belə ki, hər millətin tarixən formalaşmış mədəniyyətinin və əxlaqının qorunub saxlanması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Bu günkü gündə Respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının əsas göstəricilərindən biri də onun prinsiplərinə hansı səviyyədə yanaşmadan asılıdır.

İstər iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması prinsiplərinə nəzarət edən orqan, istərsə də təhlükəsizlik sisteminin layihəsini verən komitə özləri də bir sıra prinsiplərə ciddi riayət etməlidirlər:

Əhatəlilik və operativlik: Əhatəli siyasi kursun formalaşdırılması dövlət səviyyəli tərəflərin təhlükəsizliklə bağlı maraqlarının hərtərəfli ifadə edilməsinin və bu maraqların vasitələrə və imkanlara uyğunlaşdırılmasının ən yaxşı yoludur.

Müzakirə və razılıq: Müzakirələrin aparılması və razılıq yollarının axtarılması geniş dəstəklənən və səmərəli həyata keçirilən təhlükəsizlik sistemlərinin hazırlanması üçün vacibdir.

Təhlükələrə böyük diqqət yetirilməsi: BMT-nin Təhlükələr, Risklər və Mümkün Hallar üzrə Ali Komissiyasının Hesabatında adı çəkilən təhlükələr də daxil

olmaqla təhlükələrin böyük bir qisminə diqqət yetirilməlidir: iqtisadi və sosial təhlükələr (dövlətlərarası münaqişələr, dövlətdaxili münaqişələr, terrorizm, transmilli cinayətkarlıq, iqtisadiyyatın artım dinamikası, yoxsulluğun səviyyəsi və.s).

Şəffaflıq: Hazırlanma prosesinin şəffaflığı xüsusi maraqların, ayrı-ayrı nazirlərin və ya təhlükəsizlik orqanlarının maraqlarının son nəticədə üstünlüyünün qarşısını alır.

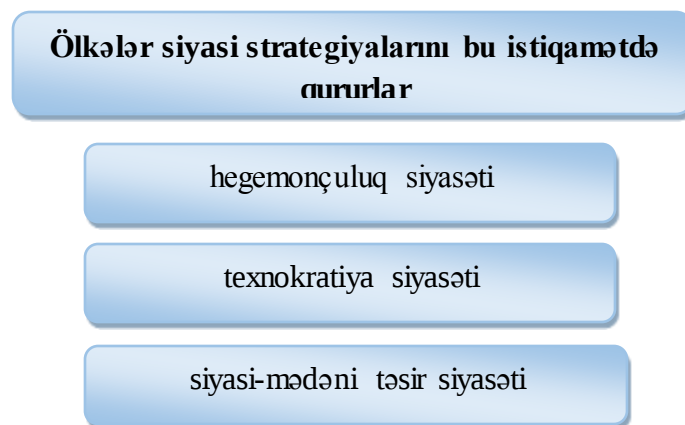
Daimi nəzarət və təhlükələrin qiymətləndirilməsi: Daimi komitə mövcud təhlükəsizlik sistemi ilə inkişaf etmiş milli və beynəlxalq mühit arasındakı uyğunluğa daimi nəzarət etməlidir. Nəzarət orqanları nəzarət komitələrinin riayət etdiyi prinsiplərə riayət etməlidir.

Beynəlxalq təsəvvürlər : Dövlətlər bir-birindən təcrid olunaraq mövcud olmadıqları üçün, heç bir dövlət ayrıca “milli”və “iqtisadi” təhlükəsizlik siyasəti hazırlaya bilməz. Dövlətin təhlükəsizliklə və ya iqtisadiyyatla bağlı çoxmillətli təşkilatlara və ya qruplara üzv olması labüddür.

Beynəlxalq hüquqa hörmət : Təhlükəsizlik sistemində dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin şərtlərini , o cümlədən ümumi qəbul olunmuş məcburi qanunlar nəzərə almalıdır. Ümumilikdə, hər bir dövlət və ya qurum öz məqsədinə çatmaq üçün özünün iqtisadi strategiyasını işləyib hazırlamalıdır. “Strategiya” yunan mənşəli söz olub ilk 12 dəfə Yunanıstanda hərbi məqsəd üçün işlədilmişdir. Strategiya müharibə vaxtı quru və ya dəniz qüvvələrindən irimiqyaslı əməliyyatlarda istifadə edilməsi kimi başa düşülür. Lakin müasir dövrdə ölkənin iqtisadi və milli təhlükəsizlik elmində hərbi sənəti kimi deyil, iqtisadi və milli təhlükəsizlik anlayışı kimi də işlədilir. İstənilən ölkə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özünün siyasi strategiyasını hazırlayır ki, burada da konsepsiya əsas götürülür. Bu zaman siyasi məqsəd düzgün seçilməli, kortəbii siyasi proseslərin qarşısı alınmalıdır. Siyasi strategiya dövlətin əsas məqsədi, prinsipi olub, yalnız bu günün deyil, gələcək inkişafın müəyyən edilməsi deməkdir. Strategiya əsas siyasi məqsədin həyata keçirilməsinin elmi konsepsiyasıdır. Deməli, siyasi strategiya nəzəri, elmi konsepsiya və praktik fəaliyyətdən ibarətdir. Siyasi strategiya cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluğunu əsas götürməlidir. Əks təqdirdə siyasi strategiyanın həyata

keçirilməsi qeyri-mümkün hala çevrilir. Ölkənin inkişaf istiqaməti siyasi strategiya adlanır. Siyasi strategiyada milli təhlükəsizlik problemi əsas yer tutur. Milli təhlükəsizlik siyasəti ölkənin ərazi bütövlüyünün qorunması, separatizmin, terrorizmin, qeyri- sabitliyin qarşısının alınmasından ibarətdir. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri siyasi strategiyalarını bu istiqamətdə qururlar [21səh.302] :

Sxem 2.3.1 İnkişaf etmiş ölkələrin siyasi strategiyaları

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Onlar öz məqsədlərini iqtisadi inkişaf, investisiya, maliyyə, elm, texnika sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq siyasətini genişləndirməklə həyata keçirməyə çalışırlar. Qeyri-demokratik dövlətlər isə öz siyasi strategiyalarını daha çox hərbi güc ilə reallaşdırmağa üstünlük verirlər. Milli təhlükəsizlik strategiyasında iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası mühüm yer tutur. Çünki bunlar bir- birilə qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə olub, biri digərini şərtləndirir.

Dövlətin iqtisadi strategiyası həm daxili, həm də xarici siyasətdə milli mənafeyi, təhlükəsizliyi və büdcə xərclərinin daha vacib istiqamətlərə yönəldilməsini nəzərdə tutur. Xarici siyasətdə cəmiyyətin iqtisadi, hərbi, sosial, insan, ideoloji- mənəvi resursları nəzərə alınır. Ölkədə daxili sabitliyin yaradılması üçün korrupsiya, mütəşəkkil cinayətkarlıq, etnik gərginlik, işsizlik problemi aradan qaldırılır. İqtisadi strategiya sənaye sisteminin modernləşdirilməsini, yenidən milli mənafeyə uyğun qurulmasını, aqrar, investisiya sahəsini və sosial siyasəti əhatə edir. Həyata keçirilən strategiya nəticəsində yeni iqtisadi idarəetmə yaradılır, ölkə dünya iqtisadiyyatına

integrasiya edir. Hazırda dünyada kəskin qütbləşmə prosesi gedir. Dünya iqtisadi cəhətdən varlı və kasıb ölkələrə bölünür. Azərbaycan yalnız təbii resurslarına görə deyil, güclü elmi potensialına görə inkişaf etmiş ölkələr sırasına çıxmalıdır. Buna nail olmadan ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını reallaşdırmaq olmaz. Bu problemi həll etmək üçün Azərbaycanın imkanları vardır. Belə ki, Azərbaycan yüksək və orta ixtisaslı kadrlara, müxtəlif səviyyələrdə yüksək ixtisaslı əmək resurslarına, perspektivli elmi-praktik və sənaye potensialına, zəngin təbii ehtiyatlara, əlverişli coğrafi şəraitə malikdir və bunlar bazis rolunu oynaya bilər. Fərdin, cəmiyyətin, dövlətin və iqtisadi sistemin əsas elementləri iqtisadi təhlükəsizliyin subyektləridir və onlar milli strategiyaya aiddir. İqtisadi təhlükəsizlik strategiyası fərdin, cəmiyyətin və dövlətin mühüm iqtisadi maraqlarına təhlükə yarada bilən amilləri, qısa və orta müddətli perspektivdə ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin dayanıqlığına təhlükə törədə bilən faktorların müəyyənləşdirilməsini və monitorinqini, iqtisadi sahədə milli maraqları şərtləndirən və iqtisadi təhlükəsizliyin tələblərinə cavab verən kriteriya və parametrlərin müəyyənləşdirilməsini öz məzmununda əks etdirir. İqtisadi və beynəlxalq münasibətlər çox mürəkkəb və dəyişkən olduğundan iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasında məqsədin həyata keçirilməsinə təsir göstərən amillərin hamısını əks etdirmək mümkün deyil. Təbii amillər də buna mühüm təsir göstərir. Çünki bir neçə il sonra təbiətdə nə kimi hadisələr baş verməsini demək 14 çətindir. Bununla əlaqədar olaraq, hər bir dövlət özünün iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasını işləyib hazırlayır. Başqa sözlə, problemin həllinə öz baxışlarını müəyyənləşdirirlər. Burada iqtisadi strategiyanın qarşıya qoyulmuş məqsədlərinin reallaşdırılması imkanı və vasitələri dəqiqləşdirilir, müasir dövrə uyğun gəlməyən hədəflər çıxarılır, reallıqlar nəzərə alınır.

Araşdırmalar göstərir ki, sxem 2.3.1-də qeyd edilən hər bir amilə ayrılıqda deyil yalnız kompleks formada yanaşıldıqda qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq olar.

Sxem 2.3.1 Milli təhlükəsizlik fəaliyyətinin əsas istiqamətləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Odur ki, qısa da olsa, hər bir amil haqqında əsas cəhətləri qeyd etmək lazımdır:

- beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində hər bir dövlətin xarici siyasəti onu təmin etməlidir;
- dövlətin qüdrətinin getdikcə möhkəmləndirilməsi, demokratiyanın genişləndirilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi siyasi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas şərtləri hesab edilir;
- iqtisadi təhlükəsizlik xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi, sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı, yeni texnologiyanın tətbiq edilməsi, elmin, texnologiyanın nailiyyətlərindən, strateji ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir;
- ekoloji təhlükəsizlik, əhalinin sağlam yaşamasının təmin edilməsi, təbiətin mühafizə edilməsi, radioaktivliyin zəhərli, kimyəvi maddələrin istehsalının qarşısının alınması və s.-dən ibarətdir;
- demoqrafik təhlükəsizlik, əhalinin qanunauyğun təbii artımın işsizliyin təmin edilməsi, sağlamlığın qorunmasından ibarətdir;
- hərbi təhlükəsizlik, təcavüzkarlığın qarşısını almaq üçün ordunun hərbi-hava,

hərbi-dəniz qüvvələrinin gücləndirilməsi, hərbi kadrların gücləndirilməsi, hərbi kadrların hazırlanması, ordunun daxili siyasi məsələlərdən istifadə edilməsi, ölkənin müdafiəsini təmin etmək hərbi müqavilələr bağlamaq imkanından istifadə edilməsidir;

- milli dilin, dinin, əxlaqın, mədəniyyətin, adət ənənənin yad təsirlərindən mühafizə edilməsi və s;

Son on ildə iqtisadiyyatın dinamik inkişafının nəticələrinin təhlili göstərir ki, Azərbaycan Respublikası iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını həyata keçirmək qüvvəsinə malikdir və bu istiqamətlərdə nəzərə çarpacaq nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Fəsil 3. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin başlıca istiqamətləri

3.1 Davamlı inkişafın təmin edilməsi baxımından Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin prioritetləri

Davamlı inkişaf hazırkı dövrdə bütün tələbatları ödəməklə yanaşı gələcək nəsillərin də öz tələbatlarını ödəmək qabiliyyəti və istəyini də təhlükə altında qoymur. Davamlı inkişaf termini semantik baxımdan müxtəlif dillərdə özündə bir çox mənə kəsb edir. Bundan başqa, bəzi müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, davamlılıq tarazlığı nəzərdə tutur, inkişaf isə sistemin yalnız tarazlıq vəziyyətindən kənara çıxmaları şəraitində mümkündür. Tarazlığın, balansın pozulmadığı situasiyalarda başqa hallardan fərqli olaraq, tarazlığın bərpası istiqamətində axtarış fəaliyyəti yoxdur. Davamlı inkişaf iqtisadiyyatını məhdud təbii resurslar şəraitində insanların və təşkilatların davranışını öyrənən elm sahəsi kimi müəyyən etmək olar. Davamlılıq, iqtisadi sistemin xarici təsirlər zamanı cari vəziyyətini saxlaya və neqativ təzahürlərə müqavimət göstərə bilmək bacarığıdır. Davamlı inkişaf bir-birilə sıx bağlı olan iki mühüm anlayışı özündə ehtiva edir [45 səh 358].

- Tələbat anlayışı (bu əhalinin yoxsul təbəqəsinin mövcudluğu üçün olduqca zəruridir).

- Məhdudlaşdırma anlayışı (bu texnologiyanın vəziyyəti və cəmiyyətin təşkili ilə şərtlənir) Davamlı inkişafın əsas vəzifəsi insanın tələbat və istəklərinin ödənilməsi ilə ifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, davamlı inkişaf bütün insanların bərabər səviyyədə ən zəruri tələbatlarının ödənilməsinə tələb edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyinin artım amillərindən biri ölkənin müasir infrastrukturunun yaradılmasının əsas tərkib hissələri, o cümlədən vergi sistemi, bu prosesin dövlət tənzimləməsinin əsas instrumenti, təkmilləşdirilməsinin davam etdirilməsi zəruridir.

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatına kapital investisiyalarının başlıca obyektləri mənzil, avtomobil magistralı, yolların inşası, su təchizatı və kanalizasiya sistemlərinin tikintisi, nəqliyyat, energetika və rabitədir. Bu zaman dövlət həmin

investisiyaları tam həcmdə maliyyələşdirməli deyil, belə ki, həmişə alternativ mənbələr mövcuddur. Bunun üçün yalnız bu bazarın çevik tənzimlənməsi tələb olunur. Bunun bariz nümunəsi Azərbaycanda mənzil tikintisi ola bilər ki, bu sahə tamamilə özəl mənbələrdən maliyyələşdirilir. Bununla bərabər, fikrimizcə, ölkə iqtisadiyyatının infrastrukturuna dövlət maliyyələşdirilməsinə olan tələbatı da qalacaqdır. Məsələn, Qərbin qabaqcıl ölkələrində son 40 il ərzində ÜDM-də dövlət xərclərinin payının 6-12 faizdən 45-55 faizə qədər artdığı qeydə alınmışdır (2008-ci ildə maliyyə böhranı dövründə 80 faizə qədər). Bu da, müvafiq olaraq, iqtisadiyyatda, xüsusilə, yüksək texnologiyalar sektorunda dövlətin tənzimləyici rolunun güclənməsini təmin etdi.

Azərbaycanda iqtisadiyyatda dövlətin rolu, ötən əsrin 80-ci illərinin sonundan başlayaraq demək olar ki, sıfıra bərabər idi və bu, kənardan düşünülmüş, qurma idi. Belə hesab edilirdi ki, bazar özü hər şeyi yerinə qoyacaq və dövlət iqtisadiyyatdan getməlidir. Yalnız 90-cı illərin ortalarında, prezident Heydər Əliyevin iqtisadiyyatın islahatlaşdırılması prosesi zamanı aydın oldu ki, sabit iqtisadi islahatlar, xüsusilə də texnoloji inkişaf səmərəli maliyyə institutları, güclü dövlət olmadan mümkün deyildir. 90-cı illərin sonunda dünya maliyyə institutları, xüsusilə Dünya Bankı da bu qərara gəldi [42]. Bu bank dünya üzrə öz layihələri üçün vəziyyətin fəlakətliyini nəzərə alaraq dövlətin iqtisadiyyatda rolunun artması barədə signal verdi.

Məlumdur ki, daxili resursların çatışmadığı halda iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsi üzrə dövlət siyasəti investisiya qoyuluşu probleminin aradan qaldırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir və işgüzar fəallığın canlanması üzrə makro və mikroiqtisadi tədbirlər kontekstində nəzərdən keçirilir. Aydındır ki, iri dövlətlər daha çox investisiya cəlb edə bilər. Kapitalın yerləşdirilməsi zamanı bazarın ölçüsü və artımı iki başlıca amil kimi nəzərdən keçirilir. Lakin xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, əlverişli investisiya mühiti, institusional əsaslar, əməyin və infrastrukturun keyfiyyəti, siyasi sabitlik və dəqiq stimullaşdırıcı iqtisadi artım siyasəti kimi rəqabət üstünlüklərinə malik olan bütün ölkələr investisiyalar cəlb edilməsi üzrə rəqabət apara bilər. Bunlarla yanaşı, fikrimizcə, indiki dövrdə cəlb olunan xarici investisiyaların rolunu qəbul edərkən onların mənfə nətəcələrinə

nəzərə almaq və daxili yığım mənbələrinə böyük diqqət yetirmək lazımdır və bu məsələdə birmənalı qiymət ola bilməz. 1998-ci il böhranından dərhal sonra Harvardda biznes məktəbinin professoru, Dünya İqtisadi Forumun (DİF) Qlobal Rəqabətqabiliyyətliliyi İndeksinin (Global Competitiveness Index) hesablanması metodologiyasının banisi Maykl Porter xəbərdarlıq edirdi ki, xarici investisiyalar heç də avtomatik olaraq iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi problemlərinin hamısını həll etmir və xarici mənbələrlə müqayisədə milli mənbələrin də prioritetini vurğulayırdı. Xarici kapitalın iri axınları, əgər bu axınlar müəyyən edilmiş valyuta kursunun saxlanması ilə stimullaşdırılırsa, bu zaman ciddi problemlər doğura bilər.

Xarici borcların, xüsusilə də qısamüddətli kreditlər üzrə artması makroiqtisadi sabitlik məsələsinin həllini çətinləşdirir, inflyasiya təzyiqini və ixracın rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə gücləndirir. Qısamüddətli likvid aktivlərin iri yığımları maliyyə resurslarının qəfil axını riskini yaradır. Bunun nəticələrini tam həcmdə 2008-ci il böhranından zərərçəkmiş dövlətlər hiss etmişlər ki, bu zaman investorların kütləvi sürətdə «qaçış»ı iqtisadiyyatda mənfi proseslərin güclənməsinə səbəb olmuş və bunun nəticəsi fond bazarlarının çökməsi olmuşdur.

Ümumiyyətlə, XX əsrin bütün maliyyə böhranlarının tarixinə nəzər salsaq aydın olur ki, bu zaman mərhələləri özlüyündə innovasiyanın inkişafı üçün platforma olmuşdur və iqtisadiyyatı keyfiyyətə yeni səviyyəyə çıxarmışdır. İdarəetmənin iqtisadi nəzəriyyəsində hətta böhranın provokasiyası kimi bir anlayış da vardır – bu müəssisənin məcburi sürətdə innovasiyadan istifadə etməsi və bunun nəticəsində keyfiyyətə yeni səviyyəyə çıxması üçün süni sürətdə böhran şəraitinin yaradılmasıdır. Bu halda biznesmenlər innovasiyaları spekulyativ investisiyalar əməliyyatlarına alternativ kimi nəzərdən keçirirlər və təşkil oluna biləcək dövlət köməyi iqtisadiyyatın innovasiya sektoruna xüsusi kapitalın cəlb edilməsi üçün əla məqnitdir. Xarici təcrübə göstərir ki, innovasiya sahəsində işləyən kompaniyalar böhrana daha davamlıdırlar. Belə ki, 2008-ci ilin böhran mərhələsindən zərər çəkməyən 41 faizdən artıq kompaniya innovasiya texnologiyalarından istifadə etmişdilər.

Eyni zamanda, Azərbaycanın topladığı daxili iqtisadi potensial, tətbiq edilmiş çevik və səmərəli mexanizmlər 2008-ci ildə başlanmış böhranın iqtisadiyyatın makroiqtisadi inkişafına və maliyyə sabitliyinə təsir göstərməməsinə kömək etmişdir. Bunun başlıca səbəbi Azərbaycan dövləti tərəfindən iqtisadiyyatda, o cümlədən müəssisələrin fəaliyyətində mümkün risk amillərinin neytrallaşmasının qarşısını almaq məqsədilə iqtisadi təhlükəsizliyi siyasəti çərçivəsində səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Beləliklə, böhrandan sonrakı dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında daxili investorlara daha çox diqqət ayırmaq lazımdır. İqtisadi artımın hərəkətverici qüvvəsi kimi xarici investisiyalardan istifadəyə əsaslanan alternativ strategiyaya – öz imkanlarına, xüsusilə də iqtisadi modernləşdirilmənin başlanğıc mərhələlərində əsaslanmaqdır.

Daxili bazarda öz problemlərini həll etmək bacarığı qlobal iqtisadi sarsıntılar dövründə rəqabət mövqelərinin saxlanmasının yaxşı təminatıdır. Bundan irəli gələrək, fikrimizcə, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi vəzifələrindən biri milli rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və bunun əsas tərkib hissəsi kimi ölkədə, dünya standartlarına cavab verən infrastrukturunun yaradılmasının təmin edilməsidir.

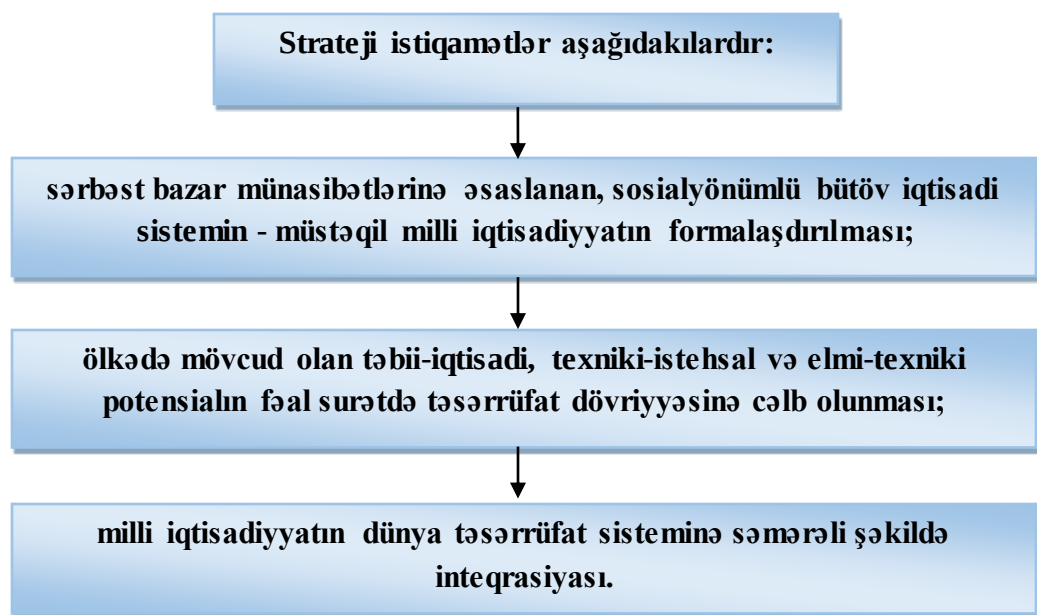
Bütövlükdə, Azərbaycanda özünün müasir potensialı ilə uğurlu, dünya standartlarına cavab verən infrastrukturun formalaşmasının davamı ölkənin nəinki XXI əsr texnologiyalarının tətbiqi və inkişafına əsaslanan modernləşdirilməsini sürətləndirəcək, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının milli rəqabətqabiliyyətliliyinin gələcəkdə artmasına kömək edəcək.

1994-cü ildən başlayaraq, ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda əsas məqsədi ölkədə yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişafın təmin edilməsi olan çoxşaxəli islahatlar həyata keçirilməyə başladı. Bu dövr ərzində həyata keçirilən iqtisadi islahatların rəsmiləşdirilməsi baxımdan digər bir istiqamət kimi 1993-cü ildə təsdiq edilmiş "Azərbaycanda Sahibkarlığın İnkişafı (1993-1995)" Dövlət Proqramını qeyd etmək olar. Belə bir proqramın qəbul edilməsi və onun həyata keçirilməsi bu sahədə uğurların əldə edilməsinə imkan yaratdı (ölkədə

fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarların sayı çoxaldı, onların xarici iqtisadi fəaliyyəti genişləndi və s.).

Hazırda ölkəmizin davamlı inkişaf sahəsində əldə etdiyi böyük uğurlar inkişafın Azərbaycan modelindən danışmağa imkan verir. Davamlı, dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu modelin strateji istiqamətləri müxtəlif cür səciyyələndirilə bilər (Sxem 3.1.1).

Sxem 3.1.1 Azərbaycan modelinin strateji istiqamətləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Bu model hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı, sürəkli və sürətli inkişafının əsasını təşkil edir. Burada prioritet sahələr üzrə iqtisadi siyasətin həyata keçirilmə taktikasının fərqləndirici xüsusiyyətlərini - göstərilən istiqamətlərin hər biri üzrə fəaliyyətin paralel şəkildə həyata keçirilən əlaqələndirilmiş proqramlar üzrə aparılması olduqca önəmlidir. Belə olan halda qeyri-standart, lakin iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan, gələcəyə hesablanan və cəsarətli qərarların qəbul olunması olduqca vacibdir. Müvafiq qərarların qəbulu prosesində sosialyönlülüyün gözlənilməsi, milli mentalitetin nəzərə alınması, mütərəqqi dünya təcrübəsinə arxalanma mütərəqqi meyarlar kimi bir-birini tamamlayır.

Ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlər Azərbaycanda iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin rəqabətqabiliyyətli, səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu, isbatı sayıla bilər. Həyata keçirilən siyasət çox qısa zaman ərzində ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinin baş verməsinə səbəb olub.

Bütün bunlar onu göstərir ki, ölkəmizin iqtisadi inkişafı artıq yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olub. Yeni mərhələnin əsas hədəfi, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasına nail olmaqla, uzunmüddətli perspektivə ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı fərmanlarda, təsdiq etdiyi iqtisadi siyasət sənədlərində bu hədəfin reallaşması üçün yerinə yetirilməsi zəruri olan əsas vəzifələr müəyyənləşdirilib. Bu sıraya ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın gücləndirilməsi və bu potensialın kompleks şəkildə səmərəli reallaşdırılması, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, hər bir regionun malik olduğu potensialdan tam və səmərəli istifadə olunması, regionların inkişafının tarazlaşdırılması, çoxlu sayda yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sosial xidmətlərin həcmnin, keyfiyyətinin və ünvanlılığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, yoxsulluğun azaldılmasını və s. bu kimi vəzifələri aid etmək mümkündür [44 səh 6].

3.2 Rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin stimullaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyası Azərbaycanın gələcək inkişafında rəqabət imkanlarının yüksəldilməsi perspektivlərini müəyyən edir.

Konsepsiyanın başlıca strateji məqsədi mövcud imkan və resursları nəzərə almaqla, Azərbaycanda davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah, səmərəli dövlət idarəetməsi və qanunun aliliyi, insanların bütün hüquq və azadlıqlarının tam təmin olunması və vətəndaş cəmiyyətinin ölkənin ictimai həyatında fəal statusu ilə səciyyələnən inkişaf mərhələsinə nail olmaqdır. 2020-ci ildə Azərbaycan iqtisadi və siyasi cəhətdən inkişaf etmiş, rəqabətqabiliyyətli ölkə olacaqdır. Azərbaycanın ən ucqar kəndlərində belə, vətəndaşların rahat gündəlik həyatı üçün lazım olan bütün kommunikasiyalar (rabitə, internet, bank xidmətləri, kommunal xidmətlər, yollar və sair), səhiyyə və təhsil xidmətləri təmin ediləcəkdir.

Azərbaycan əhalinin gəlirlərinin yüksək, işsizlik səviyyəsinin minimum həddə olduğu, inkişaf etmiş insan kapitalına, mühafizə edilən, sağlam ətraf mühitə və hər bir vətəndaşı üçün geniş imkanlara malik məkan olacaqdır. Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası nəticəsində dövrün sonuna ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi iki dəfə artaraq 13000 ABŞ dollarına çatacqdır.

2020-ci ilədək Azərbaycanın Dünya Bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə “yuxarı orta gəlirli ölkələr” arasında tam hüquqlu ölkə olması və hazırda bu qrup ölkələr sırasında yer almanın əsas səbəbi olan karbohidrogen ixracından asılılığın aradan qaldırılması, habelə BMT-nin İnkişaf Proqramının İnsan İnkişafı ilə bağlı təsnifatına əsasən “yüksək insan inkişafı” ölkələri qrupunda yuxarı sıralara yüksəlməsi hədəflənir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf baxımından regionun lider dövlətindən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində yüksək rəqabətqabiliyyətli iştirakçı statusuna yüksəlməsi reallaşdırılacaqdır. Bu məqsədlə ölkənin əlverişli

coğrafi mövqeyi, geniş potensialı nəzərə alınaraq, ölkənin regionun ticarət mərkəzinə çevrilməsi, qeyri-neft sektoru üzrə adambaşına düşən ixrac həcmnin 1000 ABŞ dollarına çatdırılması planlaşdırılır. Göstərilən məqsədə çatmaq üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində sağlam rəqabəti təmin edən səmərəli dövlət tənzimləməsi, enerjidən səmərəli istifadə edən və yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya və sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına kompleks yanaşma prinsipləri əsas tutulacaqdır.

Konsepsiya çərçivəsində istehsal amillərinin ümumi məhsuldarlığının artımı nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının səmərəliliyə əsaslanan iqtisadiyyata çevrilməsi və innovasiyaların üstünlüyü ilə səciyyələndirilən mərhələyə keçidin təmin olunması hədəflənir.

İqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması makroiqtisadi sabitliyin qorunması, monetar və fiskal siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və özəl təşəbbüsün dəstəklənməsi, maliyyə xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi, xarici ticarət və investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi kimi istiqamətləri özündə cəmləşdirir. Bu dövrdə inflyasiyanın məqbul səviyyədə saxlanılması, daha çevik məzənnə rejiminə tədrici keçid nəzərdə tutulur.

Eyni zamanda, məqsədyönlü şəkildə iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi tədbirləri həyata keçiriləcəkdir. Neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, aqrar sektorun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, ticarət və xidmət fəaliyyəti növlərinin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, xarici ticarətin və investisiyaların strukturunun təkmilləşdirilməsi prioritet istiqamətlər olacaqdır. Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in orta illik real artım tempinin 7 faizdən yüksək olması nəzərdə tutulur.

Hazırkı mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq 88 qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qoruyub saxlamaq və onun ixrac

imkanlarını genişləndirməkdir. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülmüşdür və nəzərdə tutulur ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi qeyri-neft ixracının artımına səbəb olacaqdır. Qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və genişləndirilməsi ölkədə biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır.

Qarşıda duran məqsədlərə çatmaq üçün ölkənin bütün imkanlarından dolğun istifadə etmək, mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslardan tam səmərə ilə yararlanmaq və ölkənin potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq vacib şərtidir.

Bu baxımdan enerji, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun genişləndirilməsi, bölgələrə xüsusi diqqət yetirilməsi və hər bir bölgənin rəqabət üstünlükləri nəzərə alınmaqla, regional inkişaf mərkəzlərinin yaradılması, şəhər və kənd yerlərində infrastrukturun və sosial xidmətlərin inkişaf etdirilməsi, nəticədə bölgələr üzrə əhalinin yaşayış səviyyəsinin tarazlaşdırılmasına nail olunması nəzərdə tutulur.

İKT və rabitə xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı istiqamətində etibarlı təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, milli standartların formalaşdırılması, ölkə üzrə tam rəqəmsal yayımın tətbiq olunması və analoq yayımın dayandırılması, eləcə də “elektron hökumət” xidmətlərinin 100 faiz tətbiq edilməsi Azərbaycanda müasir idarəetmənin formalaşmasının əsas prioritetlərindən biri kimi diqqət mərkəzində olacaqdır.

İstənilən iqtisadi artımın məqsədi sosial rifahın yüksəldilməsidir. Bu baxımdan, sosial sahələrin və insan kapitalının inkişafı Konsepsiyanın əsas prioritetlərindən biridir. Təhsil və səhiyyədə keyfiyyətin yüksəldilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, gender bərabərliyinin təmin olunması və ailənin inkişafı, gəncləri potensialının və idmanın inkişaf etdirilməsi bu prioritet çərçivəsində əsas istiqamətlərdir.

Konsepsiya çərçivəsində yoxsulluq məsələsi insan inkişafı konsepsiyası ilə bağlı müasir yanaşmalara uyğun olaraq “çox faktorlu yoxsulluq” anlayışı müstəvisində dəyərləndirilir. Azərbaycanda son on ildə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində danılmaz nailiyyətlər əldə edilmişdir. Ölkəmizdə “mütləq yoxsulluq” probleminin həll edilməsi, yəni qəbul edilmiş meyarlara əsasən yoxsulluq kateqoriyasına düşən insanların və ailələrin sayının kəskin azaldılması aparılan uğurlu sosial-iqtisadi siyasətin nəticəsidir. Bu Konsepsiya çərçivəsində Azərbaycanda “mütləq yoxsulluq” problemi yenə də daim diqqət mərkəzində olacaqdır. Bununla yanaşı, ölkədə əhalinin orta təbəqəsinin genişlənməsi, həmin təbəqənin rolunun gücləndirilməsi başlıca məqsədlərdən biridir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, orta təbəqənin güclü olduğu ölkələr həm siyasi, həm də iqtisadi, sosial və s. aspektdən daha sabit və yüksək inkişaf potensialına malik olurlar.

Əhali və onun strukturu ilə bağlı kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri milli gücün əsas elementləridir və təbii ki, Azərbaycan xalqının genofondunun qorunması, miqrasiya və demoqrafiya kimi məsələlər milli təhlükəsizlik baxımından olduqca mühümdür. Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövrdə ölkə əhalisinin hər il orta hesabla 1,1 faiz artaraq, 2020-ci ildə təxminən 10,2 milyon nəfərə çatacağı gözlənilir. Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş məqsədlərə çatmaq üçün qanunvericilik bazasının mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi və müvafiq institusional potensialın gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdiriləcəkdir.

Mədəni irsin qorunub saxlanılması, səmərəli idarə olunması, yeni yaradıcılıq nəticələrinin qorunması və zənginləşdirilməsi, ətraf mühit və ekologiya problemləri də konsepsiya çərçivəsində əsas prioritet kimi qəbul edilmiş və bu sahələrdə müvafiq siyasət tədbirlərinin həyata keçiriləcəyi nəzərdə tutulmuşdur.

Nəticə

1. Sözün geniş mənasında rəqabət qabiliyyətliliyi dedikdə o başa düşülür ki, hər hansı təsərrüfat subyekti öz məhsuluna olan tələbi digərlərindən daha yaxşı ödəyir və bunun hesabına uzun müddət çiçəklənir və inkişaf edir. Butun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi barədə analogi olaraq fikir yürütmək olar.

2. Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin davam etdirilməsi və innovasiya sisteminin formalaşması iqtisadiyyatımızı üstün xammal ixracı inkişafı zonasından çıxarmağa imkan verəcək və emal sahələrinin artım dinamikasına güclü təkan verəcək, ölkənin dünya birliyində rəqabətqabiliyyətliliyini və onun dünya iqtisadi məkanına bərabər hüquqlu integrasiyasını tam mənada təmin edəcək;

3. Əldə edilmiş siyasi sabitlik şəraiti, həmçinin son illər islahatların gələcək irəliləyişi üçün yaradılmış uğurlu sosial-iqtisadi baza iqtisadiyyatımız qarşısında rəqabətqabiliyyətliliyi daha yüksək olan ilk əlli ölkə sırasına daxil olmaq imkanını yaradıb. Bu, milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsinin davam işinin real və eyni zamanda, irimiqyaslı məqsəddir;

4. Ölkənin iqtisadi və ümumi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi amillərindən biri kimi milli rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və bunun formalaşdırılması dövlətin əlində güclü silahdır;

5. Azərbaycan iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinin təkmilləşdirilməsi vəzifələrindən

biri milli rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi və bunun əsas tərkib hissəsi kimi ölkədə, dünya standartlarına cavab verən infrastrukturunun yaradılmasının təmin edilməsidir;

6. Qloballaşma şəraitində bazar sisteminin təsiri ilə dövlətin yeni müstəqil vəzifəsi kimi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunması vacib məsələlərdən biridir. Azərbaycanda hökumət strukturları iqtisadi (*sosial-iqtisadi*) təhlükəsizliyin təmin olunması sisteminə, mümkün imkanların bütün spektri çərçivəsində cəmiyyətin və

dövlətin özünün inkişafı üçün daha yaxşı şərtlərin təmin olunması üçün təyin olunan alət kimi baxmalıdır;

7. Dünya İqtisadi Forumun (*WEF*) son illər üçün indeks göstəricilərinin dinamikası bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün nəinki mövcud rəqabət üstünlüklərinin saxlanmasının önəmli olduğunu, həm də yeni, yüksək texnologiyalara və “biliklərin iqtisadiyyatı”-na əsaslanan innovasiyalı iqtisadiyyatın tətbiqi yolu ilə daha yüksək üstünlüklərə keçmək və bununla milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmini üçün mümkün olan hər şeyi etmək;

8. Xarici investisiyalar heç də avtomatik olaraq iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi problemlərinin hamısını həll etmir və baş verən maliyyə böhranı zamanı xarici mənbələrlə müqayisədə milli mənbələr daha prioritetdir. Böhrandan sonrakı dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatında daxili investorlara daha çox diqqət ayırmaq lazımdır.

9. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyini qiymətləndirmək üçün informasiya texnologiyalarından istifadənin dərəcəsi, iqtisadi artımda investisiya innovasiya amillərinin xüsusi çəkisi və bütünlükdə səmərəlilik göstəriciləri nəzərə alınaraq qiymətləndirməyə cəhdlər edilir. İqtisadi ədəbiyyatda milli iqtisadiyyatın rəqabət üstünlükləri qloballaşma şəraitində: Birincisi, əmtəə və kapitallar bazarının liberallaşdırılması ilə xarakterizə olunan daxili iqtisadi, ikincisi, dövlət sərhədlərinin tarif gömrük hədlərinin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş beynəlxalq aktların müqavilələrin qəbulunu şərtləndirən xarici – iqtisadi proseslər, başqa sözlə siyasi – hüquqi amillər, üçüncüsü, elmi – texniki amillər, dördüncüsü, sosial – mədəni amillər, beşincisi, etno – demokratik amillər və s. nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir.

9. Ölkənin rəqabət qabiliyyətini formalaşdıran amillərin təsnifatında isə M.Porterin yanaşması dolğundur. Bu determinatların ümumiləşdirilməsi rəqabət qabiliyyətinin daim təzələnen və inkişaf edən amillər sistemi olduğunu aydın göstərir. Bu determinantlar daim qarşılıqlı təsir altındadırlar. Belə ki, determinantlardan hətta birinin belə natamamlığı rəqabət qabiliyyətinə sarsıdıcı təsir göstərə bilər. Bu səbəbdən də hökumət, determinantların hər birinə məqsədyönlü təsir göstərməlidir.

Beynəlxalq müqayisələr metodundan istifadə etməklə zəif cəhətlərini üzə çıxaran və onların aradan qaldırılması üzrə əməli tədbirlər həyata keçirən ölkələr zaman keçdikcə öz rəqabət güclərini yüksəldəcəkdir.

10. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin səviyyəsi ümumi milli məhsulun (ÜMM) hər vahidinin istehsalına xərclənən resursların (milli sərvətin elementlərinin) həcmi ilə müəyyən olunur. Bu isə ölkədə milli və regional rəqabət üstünlüklərinin mövcudluğundan asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. [www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2011-2012](http://www.weforum.org/WEF/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202011-2012) (Dünya İqtisadi Forumunun saytı). Səh38
2. [www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2010-2011/](http://www.weforum.org/WEF/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202010-2011/) Global Risk Report 2011 (Dünya İqtisadi Forumunun saytı).
3. [www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2009-2010](http://www.weforum.org/WEF/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202009-2010/) Global Risk Report 2010 (Dünya İqtisadi Forumunun saytı).
4. [www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2001-2002/](http://www.weforum.org/WEF/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202001-2002/) M.Porter Competitiveness and Stages of Economic Development (Dünya İqtisadi Forumunun saytı).
5. [www.doingbusiness.org/World Bank/World Development Report 2001](http://www.doingbusiness.org/World%20Bank/World%20Development%20Report%202001/) (Dünya Bankının saytı).
6. Valiyev, Vilayat. "Socio-economic Development of Azerbaijan Republic in 20 Years: Accomplishments and Prospects". MIMEO. 2012. səh 73
7. Shahn Mustafayev (Minister of Economic Development). National socioeconomicdevelopment model s76.
8. Tamiz Shahr Joint Stock Company. Catalog. 2012. Səh50
9. Azərbaycanda Xüsusi iqtisadi Zonalar (XIZ) və Sənaye Parklarının (SP)inkisaf layihəsi 2013 Aprel. Koreya Beynəlxalq əməkdaşlıq agentı vəAzərbaycan Respublikasının iqtisadiyyat Nazirliyinin birgə işi səh 14210. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkisaf konsepsiyası
11. М.Гельвановский, В.Жуковская, И.Трофимов, (1998) səh 27
12. The OECD Observer.- 1996-№ 97 January səh 30
13. Bayramov. Ə.N. Düşünülmüş siyasət və uğurlu islahatlar ölkəmizi regionun güc mərkəzinə çevirir, Xalq qəzeti, Bakı, Azərbaycan nəşr., 21.12.2014, səh3
14. Azərbaycan statistik göstəriciləri -2014 Bakı, Səda, 2014, s447-487
15. Мировая экономика. Учебник. Под ред. А.С Булатова. Изд. «Юрист». М., 2002 ст83
16. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları, Bakı 2006 səh 44-56

17. “Бакинский рабочий, №311, 1928
18. Надиров А.А. «Размышления над концепцией экономического развития», Известия АН Азербайджана», серия экономики, 1992, №3-4, с. 3-14
19. Bərxudarov Mənsur və Məmmədov Nüsrəddin, İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2006, 152 s.
20. Kərimli İ.A., Dünya iqtisadiyyatı: beynəlxalq ticarət, maliyyə və inkişaf, Bakı: “CBS”, 2006, 166 s
21. Bərxudarov Mənsur və Məmmədov Nüsrəddin, İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2006, 302 s
22. [www.weforum.org/WEF/The Global Competitiveness Report 2010-2011/](http://www.weforum.org/WEF/The%20Global%20Competitiveness%20Report%202010-2011/) Global Risk Report 2011 (Dünya İqtisadi Forumunun saytı).
23. V.V. Lazarev “Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi” Bakı, “Nurlan” 2004 s138
24. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. М. Альпина Бизнес Букс. 2005 (с. 41).
25. Qafarov Ş. S. Müasir iqtisadi system və qloballaşma. Bakı, 2004 (с. 87).
26. İ.A.Aslanzadə “Sənaye məhsulunun rəqabətqabiliyyətliliyi və ixracat potensialının artırılması yolları”, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri” İqtisadiyyat seriyası, 2012, №1, s.96-101.
27. Hacıyev F.Ş. Milli sənayenin modernləşdirilməsi istiqamətlərinin təhlili və qiymətləndirilməsi. Azərbaycanın vergi jurnalı, 2015 №1 (121), c.171-182
28. Ş.M.İbrahimov, “Rəqabətqabiliyyətlilik iqtisadi inkişafın göstəricisi kimi”, “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri”, Bakı 2012, III buraxılış, s.16-20
29. «Əxlaqı nasir». Bakı, 1980, səh.177
30. Dünya Ticaret Örgütü ve Türkiye. <http://www.dtm.gov.tr/anl/DTO/GIRIS.htm>
31. Dünyadaki Uygulamalar Işığında Rekabet Politikasıve Özelleştirme. Hazine Dergisi, N13, 2000. <http://www.hazine.gov.tr/makaleler/yavuzege.pdf>
32. Menkyu N.Q., Ekonomiksin əsasları, üçüncü nəşr, ABS: “R.R.Donnolley Willard, OH”, 2004, 836 s.
33. A. Piriyeu “Siyasi strategiya vəmilli təhlükəsizlik” 2008, 126

34. Sadıqov K.F. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları. Bakı, 1999.
35. Раджабли А. Теория национальной безопасности. Баку: БСУ, 2005, 116 с
36. www.president.az - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı (ARNK-nin 2011-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclası).
37. Krahmann Elke. (2005), From state to non-state actors: the emerge of security governance. New threats and new actors in international security, Palgrave Macmillan, 245 s.
38. Aslanov E. (2006), Yeni dünya nizamı və milli inkişaf. Bakı: 295 s.
39. M. Ali Bal., (2003), Modern devlet ve guvenlik, İstanbul, İQ kultur sanat yayın, pg 522
40. Dedeoğlu.B, (2003), Uluslararası guvenlik ve strateji. İstanbul, Derin yayınları, 257 s.
41. Babayev Ə. P . İqtisadi inkişafdan modernləşməyə doğru. Səh.144-157
42. [www.doingbusiness.org/World Bank/World Development Report 2001](http://www.doingbusiness.org/World%20Bank/World%20Development%20Report%202001) (Dünya Bankının saytı).
43. Ж. Вальтер, (2004)
44. Naib Niftəliyev Səs.- 2010.- 14 oktyabr.- S. 6.
45. Bobılev S.N. və b. (2011). Davamlı inkişaf: metodologiya və ölçü üsulları. M: İqtisadiyyat, 358 s.